

Анализа на потребите на децата во ризик и лицата со попреченост во институциите во Република Северна Македонија

Воспитно-поправен дом – Тетово, Јавна
установа за згрижување и воспитување
деца со воспитно-социјални проблеми и
нарушено поведење – Скопје, Јавна
установа Детски дом „11 Октомври”,
Специјален завод во Демир Капија

Бојана
Јовановска

АНАЛИЗА НА ПОТРЕБИТЕ НА ДЕЦАТА ВО РИЗИК И ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ ВО ИНСТИТУЦИИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

(Воспитно-поправен дом – Тетово, Јавна установа за згрижување
и воспитување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено
поведение – Скопје, Јавна установа Детски дом „11 Октомври“,
Специјален завод во Демир Капија)

Издавач:

Хелсиншки комитет за човекови права

Авторка:

Бојана Јовановска

Лектор:

Виолета Танчева-Златева

Број на страници: 97

Скопје, 2026

This publication was funded by the European Union. Its contents are the sole responsibility of the Helsinki Committee for Human Rights Skopje and do not necessarily reflect the views of the European Union.

Funded by
the European Union

СОДРЖИНА

1. ВОВЕД.....	4
2. МЕТОДОЛОГИЈА.....	6
2.1. Цел и пристап.....	6
2.2. Методи и прибирање на податоци.....	7
2.2.1. Анализа на документи (деск-анализа).....	7
2.2.2. Целни групи со деца и млади.....	7
2.2.3. Интервјуа со деца и млади.....	7
2.2.4. Интервјуа со вработени.....	8
2.2.5. Набљудување и опсервациски листи.....	8
2.2.6. Интервјуа со релевантни чинители.....	8
2.3. Етички стандарди.....	8
2.4. Ограничувања на истражувањето.....	9
3. АНАЛИЗА НА ПОДАТОЦИ.....	10
3.1. ДЕСК-АНАЛИЗА.....	10
3.1.1. Историски и политички контекст на процесот на деинституционализација во РС Македонија.....	10
3.1.2. Правна и институционална рамка.....	13
3.1.3. Институционален контекст и карактеристики на установите.....	38
3.2. АНАЛИЗА НА ПОДАТОЦИТЕ ОД ТЕРЕНСКОТО ИСТРАЖУВАЊЕ.....	48
3.2.1. Јавната установа за згрижување и воспитување на деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје.....	48
3.2.2. Воспитно-поправен дом – Тетово.....	52
3.2.3. Јавна установа Детски дом „11 Октомври“.....	58
3.2.4. Специјален завод Демир Капија.....	61
3.3. АНАЛИЗА НА ПОДАТОЦИТЕ ОД ИНТЕРВЈУА СО РЕЛЕВАНТНИ ЧИНИТЕЛИ.....	68
3.3.1. Општа состојба и услови.....	68
3.3.2. Потребни на децата и лицата сместени во институциите.....	69
3.3.3. Услуги и програми.....	70
3.3.4. Кадар.....	71
3.3.5. Меѓусекторска соработка и институционална координација.....	72
3.3.6. Заштита на правата.....	73
3.3.7. Учество во донесување одлуки.....	74

4. ЗАКЛУЧОЦИ И НАСОКИ ЗА УНАПРЕДУВАЊЕ НА СИСТЕМСКАТА ПОДДРШКА И НА КВАЛИТЕТОТ НА УСЛУГИТЕ.....	76
БИБЛИОГРАФИЈА.....	83
АНЕКСИ.....	85
Анекс бр. 1. Водич за целна група со деца.....	86
Анекс бр. 2. Прашалници за целни групи со деца.....	88
Анекс бр. 3. Прашалник за вработени во институциите.....	91
Анекс бр. 4. Опсервациска листа за оценување на услови и потреби во институциите.....	93
Анекс бр. 5. Прашалник за релевантни чинители.....	96

ВОВЕД

Целта на оваа „Анализа на потребите на децата во ризик и лицата со попреченост во институциите во Република Северна Македонија“ е да обезбеди сеопфатна проценка на состојбите, потребите и предизвиците со кои се соочуваат децата во ризик и лицата со попреченост сместени во системот на институционална и вонсемејна грижа, преку согледување на практиките и условите во неколку установи. Анализата опфати проценка на условите за сместување и грижа, организациските практики, пристапот до услуги и поддршка, почитувањето на човековите права, како и психо-социјалните аспекти поврзани со секојдневното функционирање на институциите. Притоа, посебно внимание се обрна на искуствата и перспективите на децата и младите, како и на предизвиците со кои се соочува стручниот кадар во обезбедувањето соодветна поддршка.

Во анализата беа вклучени неколку установи, и тоа Воспитно-поправниот дом – Тетово, Јавната установа за згрижување и воспитување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје, Јавната установа Детски дом „11 Октомври“ и Специјалниот завод во Демир Капија, вклучувајќи ги малите групни домови кои функционираат во рамки на установите. Истражувањето имаше за цел да ги увиди можностите за унапредување на квалитетот на грижата и поддршката за децата и лицата сместени во овие установи и да се согледа нивната усогласеност со стандардите за живот во заедницата и со правата на детето.

Анализата се заснова врз комбиниран методолошки пристап кој вклучи деск-анализа и теренска работа. Во деск-анализата беше направен преглед на релевантната меѓународна регулатива и на националната законска и стратешка рамка, на националните политики и други релевантни документи од областа на социјалната и детската заштита и правата на лицата со попреченост. Теренската работа опфати посети на институциите, структурирано набљудување, целни групи и интервјуа со деца и млади, интервјуа со стручниот и раководниот кадар, како и интервјуа со други релевантни чинители кои работат во областа. Податоците беа анализирани преку пристап на триангулација, со цел да се обезбеди поголема валидност и сеопфатност на наодите.

Документот започнува со преглед на методолошката рамка за изработка на анализата, по што следува деск-анализата, во која се обработува релевантната правна и стратешка рамка, како и институционална анализа на условите и практиките во секоја од опфатените установи. Понатаму се презентираат наодите од теренската работа, вклучително и перспективите на децата и на стручниот кадар. Анализата завршува со поглавјето посветено на заклучоци и насоки за понатамошно унапредување на услугите и потребите на корисниците во секоја од опфатените установи.

Анализата е изработена во рамки на проектот „Зајакнување на човековите права и услуги за децата и ранливите лица во ризик во затворени институции“, кој го спроведува Хелсиншкиот комитет за човекови права, со финансиска поддршка од Европската Унија. Проектот има за цел да придонесе за подобрување на услугите преку пристап заснован врз човекови права, унапредување на условите и зајакнување на капацитетите на персоналот, како и со поттикнување на соработката меѓу релевантните чинители и заедницата.

2. МЕТОДОЛОГИЈА

2.1. Цел и пристап

Целта на оваа анализа беше да се направи сеопфатна проценка на состојбите, потребите и предизвиците во системот на институционална и вонсемејна грижа во Република Северна Македонија, преку согледување на практиките и условите во неколку установи. Во анализата беа вклучени Воспитно-поправниот дом – Тетово во Волковија (ВПД), Јавната установа за згрижување и воспитување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје, Јавната установа Детски дом „11 Октомври“ и Специјалниот завод во Демир Капија, вклучувајќи ги и малите групни домови кои функционираат во рамки на установите. Истражувањето имаше за цел да ги идентификува можностите за унапредување на квалитетот на грижата и поддршката за децата и лицата сместени во овие установи и да се согледа нивната усогласеност со стандардите за живот во заедницата и со правата на детето.

Методологијата беше заснована врз квалитативен пристап насочен кон разбирање на реалните услови, искуствата и потребите на децата и лицата сместени во установите кои се предмет на оваа анализа. Квантитативните податоци беа користени само во описна функција во однос на податоци, како број на сместени лица, број на вработени итн., со цел да се обезбеди контекст за квалитативните наоди. Главниот фокус беше ставен на содржинската анализа на примарните податоци, добиени преку теренското истражување

2.2. Методи и прибирање податоци

Истражувањето опфати повеќе извори и видови на податоци, со цел да се обезбеди сеопфатна слика за потребите на децата и лицата сместени во установите. Податоците беа прибрани преку комбинација на анализи на документи, интервјуа, целни групи и директно набљудување, што овозможи споредување на институционалните практики, условите и искуствата на децата и лицата сместени во овие установи. Притоа, методолошкиот пристап беше флексибилен и приспособен на контекстот и на условите во секоја установа. Така, на пример, одлуката дали да се спроведе целна група или индивидуално интервју со децата и младите беше донесена врз основа на проценката на нивната подготвеност, комуникациските способности, возраста и општата атмосфера во установата во која се сместени.

2.2.1. Анализа на документи (деск-анализа)

Првично беше спроведена анализа на секундарни податоци, која ги вклучи националната законска и стратешка рамка, меѓународни инструменти, како и извештаи релевантни за заштита на децата и лицата сместени во установи. Притоа, прегледани беа над 30 документи, заради разбирање на институционалниот контекст и политиките во оваа област.

2.2.2. Целни групи со деца и млади

Во малите групни домови при институциите ЈУ „11 Октомври“ и ЈУ за деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведение, беа организирани седум целни групи со деца, односно по една во секоја организациона единица. Прашањата беа формулирани според подготвениот Водич за целни групи¹ и опфаќаа теми како што се секојдневието, односите меѓу децата и персоналот, чувството на безбедност, пристапот до образование и активности, контактите со семејството и визиите за иднината.² Во согласност со насоките, беа користени визуелни алатки и картички со симболи заради полесно изразување на чувства и ставови.

2.2.3. Интервјуа со деца и млади

Во Воспитно-поправниот дом – Тетово, во Волковија, беа реализирани пет индивидуални интервјуа со деца и млади сместени во установата. Прашањата се однесуваа на нивниот секојдневен живот, образовни и рекреативни активности, односите со персоналот и чувството на безбедност. Разговорите беа реализирани со почитување на доверливоста и етичките принципи.

¹ Анекс бр. 1. Водич за целна група со деца

² Анекс бр. 2. Прашалници за целни групи со деца.

2.2.4. Интервјуа со вработени

Со цел да се добие увид во организацијата, во условите и предизвиците во работата, беа спроведени 53 кратки интервјуа со вработени лица во сите опфатени институции, вклучувајќи воспитувачи, социјални работници, психолози, негуватели, како и административен персонал. Прашањата беа насочени кон капацитетите, кадровските потреби, процедурите за постапување, достапните ресурси, предизвиците и препораките за унапредување на системот.³

2.2.5. Набљудување и опсервациски листи

Во текот на теренската работа беа посетени 22 единици на установите, при што беше користена стандаризирана опсервациска листа за оценување на условите и потребите.⁴ Листата вклучуваше оценување на категории како што се:

- состојба на објектот, хигиена и вентилација;
- опрема и просторност (спални, заеднички простории, училиштен и дворен простор);
- безбедност и пристапност;
- пристап до здравствена и психо-социјална поддршка;
- односи и атмосфера меѓу децата и персоналот.

За секоја ставка се користеше скала од 1 до 3, дополнета со забелешки, што овозможи споредба на различните установи и нивните организациони единици и идентификација на приоритетни потреби.

2.2.6. Интервјуа со релевантни чинители

Беа спроведени пет кратки интервјуа со претставници на Заводот за социјални дејности, адвокати кои работат во областа, претставници/чки на граѓански организации, здравствени работници.⁵ Дел од интервјуата беа спроведени во писмена форма. Податоците добиени од овие извори овозможија да се обезбеди поширока слика за состојбите, предизвиците и можностите за унапредување на состојбата на корисниците во установите.

2.3. Етички стандарди

Истражувањето беше спроведено во целосна согласност со етичките принципи за работа со деца и ранливи групи, со почитување на нивното достоинство, приватност и безбедност.

³ Анекс бр. 3. Прашалник за интервју со вработени во институциите.

⁴ Анекс бр. 4. Опсервациска листа за оценување на услови и потреби во институциите.

⁵ Анекс бр. 5. Прашалник за релевантни чинители.

Беше добиена согласност од институциите или старателите и усна согласност од секое дете пред започнување на разговорот.

Секое дете беше однапред информирано за целта на разговорот, за тоа што ќе се случува во текот на разговорот и дека неговото учество е целосно доброволно, со право да одбие да одговори или во секое време да го прекине учеството без никакви последици. Пред почетокот на секоја целна група или интервју беше нагласено дека сè што ќе се каже останува доверливо, освен во случај кога би било потребно постапување заради заштита на нечија безбедност.

Ниту еден од разговорите не беше сниман, а податоците беа бележани во форма на анонимни белешки, без имиња, иницијали или други идентификациски податоци. Секој учесник беше известен дека податоците ќе бидат користени само за потребите на анализата, во обединета форма, без можност за индивидуална идентификација.

Во согласност со потребите на групата, во текот на разговорите се користеа визуелни симболи и картички (на пример, насмеано, неутрално или тажно лице) за да се овозможи изразување на чувства без вербален притисок, а просториите за разговор беа избрани така за да овозможат спокојна и безбедна атмосфера, без присуство на воспитувачи или други лица кои би можеле да влијаат врз одговорите.

Целокупниот процес се одвиваше во духот на „најдобриот интерес на детето“, водејќи сметка секој учесник да се чувствува почитуван, слушнат и заштитен.

2.4. Ограничувања на истражувањето

И покрај примената на повеќе методолошки пристапи и внимателното планирање на теренската работа, истражувањето имаше одредени ограничувања кои треба да се земат предвид при толкување на наодите.

Во дел од малите групни домови, за време на целните групи дел од вработените останаа присутни во просторијата. Иако не може со сигурност да се утврди дали нивното присуство влијаело врз одговорите или одвивањето на разговорот, постои можност дека имало извесно влијание врз отвореноста на одговорите или врз слободата на децата да зборуваат.

Кај децата и лицата со попреченост, прибирањето податоци беше ограничено поради различното ниво на комуникациски способности. Поголемиот дел од информациите беа добиени преку вработените и преку опсервациските листи, додека со дел од лицата со способност за вербална или невербална комуникација беа направени кратки разговори. Овој аспект го ограничува директниот увид во нивната лична перспектива.

Исто така, треба да се има предвид дека посетите на институциите беа однапред најавени и договорени, што може да влијае врз претходната подготовка на персоналот и на просторот. Ваквата ситуација е вообичаена при планирани теренски посети, но потенцијално може да го ублажи реалниот приказ на секојдневните услови.

Сепак, преку комбинирањето на повеќе извори на податоци и методи, беше обезбедена висока доверливост и проверливост на наодите, што овозможува целосна и реална слика за состојбата во опфатените институции.

---

3. АНАЛИЗА НА ПОДАТОЦИ

3.1. Деск анализа

3.1.1. Историски и политички контекст на процесот на деинституционализација во Република Северна Македонија

Процесот на деинституционализација во нашата земја има историја која е долга повеќе од две децении и која започна со постепено напуштање на моделот на колективна институционална грижа, наспроти формирање услуги кои се поблиску до семејството и заедницата. Првите чекори од процесот на деинституционализација датираат од почетокот на 2000-тите години, кога Министерството за труд и социјална политика, во соработка со УНИЦЕФ и Светската здравствена организација, потпиша Меморандум со кој се спречи понатамошен прием на нови деца во Специјалниот завод во Демир Капија, а дел од децата беа реинтегрирани во семејства или во згрижувачки семејства.

Како резултат на овие иницијативи, Владата ја усвои првата Национална стратегија за деинституционализација 2008 – 2018, со цел да го подобри квалитетот на услугите за социјална заштита и да ги доближи услугите до корисниците на локално ниво, преку развивање на веќе постојните и воспоставување нови вонинституционални форми на заштита и трансформација на тогашниот систем на институционална заштита. Меѓутоа, имплементацијата на оваа стратегија беше делумна и ниту една од институциите не беше целосно трансформирана.⁶

⁶ Хамилтон, К. и Бина, С. (2024). Формативна и сумативна евалуација на реформите во грижата за децата и деинституционализацијата во осум земји во Европа и во Централна Азија од 2009 до 2022 година: Извештај за земјата Северна Македонија. УНИЦЕФ ЕЦАРО.

Следната фаза започна со усвојувањето на Националната стратегија за деинституционализација 2018 – 2027, наречена „Тимјаник“, во 2017 година, која го дефинираше процесот како општествена промена насочена кон правото на секое лице да живее во заедницата. Стратегијата беше изработена со поддршка на УНИЦЕФ и Светската банка и во неа се нагласува дека институционалното сместување не е компатибилно со човековите права и треба да биде заменето со услуги во заедницата, персонализирана поддршка и пристапно домување.⁷

Меѓународните инструменти и тела имаат клучна улога во поттикнување на овој процес. По ратификацијата на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост (КПЛП) во 2011 година, Комитетот за правата на лицата со попреченост ја поздравил забраната за институционализација на децата под тригодишна возраст, но изрази загриженост за фокусот на државата кон мали групни домови, наместо кон модели на независно живеење и услуги базирани во заедницата.⁸ Исто така, Комитетот за правата на детето во своите заклучни согледувања ги пофали напорите за затворање на институциите од голем обем, но препорача да се даде приоритет на сместувањето во семејна средина, особено за малите деца и децата со попреченост.⁹ Дополнително, реформите беа поттикнати од процесот на пристапување кон Европската Унија, во чии рамки РС Македонија има обврска да ги усогласи политиките за социјална инклузија и човекови права со Европската социјална повелба и со Европската конвенција за правата на човекот.

Со донесувањето на новиот Закон за социјална заштита во 2019 година, се предвиде забрана за сместување на деца под три години во институции, освен во исклучителни случаи. Оваа законска измена беше еден од најзначајните резултати од примената на меѓународните препораки, но сепак децата под три години и натаму се сместуваат во мали групни домови.¹⁰

По затворањето на резиденцијалните установи за деца, Република Северна Македонија воспостави мрежа на мали групни домови како преодна алтернатива кон грижа во заедницата. Во пракса, овие домови функционираат под капата на поранешните установи и најчесто се сместени во изнајмени станови или куќи лоцирани во станбени населби, во чии рамки е предвидено децата да ги задоволуваат своите секојдневни потреби.

⁷ Национална стратегија за деинституционализација „Тимјаник“ 2018 – 2027

⁸ Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2018). Concluding observations on the initial report of the former Yugoslav Republic of Macedonia

⁹ Committee on the Rights of the Child. (2022). Concluding observations on the combined third to sixth periodic reports of North Macedonia. <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolNo=CRC%2FC%2FMKD%2FCO%2F3-6&Lang=en>

¹⁰ Хамилтон и Бина, 2024.

Сепак, и покрај нивната неопходност, малите групни домови не претставуваат стандардно решение што ги исполнува сите начела на правото на живот во заедницата. Оттука, Националната стратегија за деинституционализација 2018 – 2027¹¹ предвидува паралелно отстранување на бариерите во средината и обезбедување пристапно домување, живот со поддршка и семејно базирани решенија. Во оваа насока, Комитетот за правата на детето во 2022 година го поздравил затворањето на големите установи, но препорача да се дава приоритет на сместување во семејно опкружување и постепена замена на малите групни домови, особено за малите деца и децата со попреченост.¹² Дополнително, Комитетот за правата на лицата со попреченост изрази загриженост за насоченоста кон мали групни домови наместо кон независно живеење и услуги базирани во заедницата, и побара пренасочување на ресурси од резиденцијални решенија кон поддршка во заедницата.¹³ На оперативното ниво, недоволниот број згрижувачки семејства, особено специјализирани згрижувачи за деца со попреченост и деца со комплексни потреби, доведува до постојано полн капацитет на малите групни домови и ограничен прием на нови случаи.¹⁴

Во суштина, моменталната слика покажува значаен формален напредок, како што се затворањето на институциите, создавање мрежа на групни домови во заедницата, законска забрана за институционализација на деца под три години, но истовремено и структурни ограничувања во преодот кон семејна и поддржана грижа, која се гледа во своевидната зависност од мали групни домови, недостиг од семејни алтернативи, кадровски тек и инфраструктурни ограничувања. Насоките од Националната стратегија за деинституционализација 2018 – 2027, како и на меѓународните тела, јасно бараат засилено развивање на услуги во заедницата, пристапно домување и независно живеење, како и замена на преодните решенија со трајни семејно базирани форми на грижа.

3.1.2. Правна и институционална рамка

3.1.2.1. Меѓународни стандарди и инструменти

Меѓународната рамка за заштита на децата кои се во судир со законот или се сместени во институционални и во други форми на вонсемејна грижа, се темели врз повеќе клучни инструменти усвоени од меѓународни тела, како што се Организацијата на Обединети нации и Советот на Европа, кои Република Северна Македонија ги има потпишано и ратификувано и со тоа презела обврска за нивна примена.

¹¹ Националната стратегија за деинституционализација „Тимјаник“ 2018–2027

¹² Committee on the Rights of the Child, 2022.

¹³ Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2018.

¹⁴ Хамилтон и Бина, 2024.

Имајќи предвид дека оваа анализа е насочена кон децата кои се во некаква форма на институционално или вонсемејно згрижување, во продолжение се анализирани меѓународните инструменти кои потесно се однесуваат на оваа категорија, односно оние кои ги утврдуваат стандардите за сместување, третман и заштита на децата во институции и во системот на правда за деца.

Конвенцијата за правата на детето (КПД)¹⁵ на Организацијата на Обединети нации од 1989 година претставува основен меѓународен документ кој ги утврдува универзалните стандарди за заштита, грижа и остварување на правата на сите деца. Република Северна Македонија ја потпиша Конвенцијата во 1991 година, а ја ратификува во 1993 година, со што се обврза да ги почитува нејзините одредби и редовно да известува за напредокот во нивното спроведување. Конвенцијата го воведува универзалното сфаќање на детето како субјект со сопствени права, а не само како објект на заштита, и го утврдува принципот дека државите се должни да ги обезбедат сите потребни услови за негов развој, сигурност и достоинствен живот. Според Конвенцијата, дете е секое човечко суштество кое не наполнило осумнаесет години, освен ако врз основа на националното законодавство полнолетството не се стекнува порано.

Државите потписнички се обврзани да ги почитуваат сите права на детето, да дејствуваат во негов најдобар интерес и да обезбедат заштита од каква било дискриминација. Конвенцијата ги нагласува потребите на децата како најранлива група и нивното право на посебна заштита, вклучувајќи правна, институционална и социјална поддршка, особено кога се во судир со законот или кога се лишени од семејна грижа. Во неа се вградени обврски за државите да гарантираат хуман третман, забрана на мачење и понижувачко постапување и ограничување на лишувањето од слобода исклучиво како крајна мерка, во најкус можен рок и во услови што одговараат на возраста и на потребите на детето.

Во однос на семејната средина и алтернативната грижа, Конвенцијата утврдува дека родителите ја имаат примарната одговорност за воспитување и развој на децата, а државата има обврска да интервенира само кога родителите не се во состојба да обезбедат грижа во најдобар интерес на детето. Во такви случаи државните органи треба да обезбедат соодветна форма на алтернативна грижа, како што се згрижувачки семејства, посвојување или институционално сместување, секогаш водејќи сметка за најдобриот интерес на детето. Конвенцијата содржи и дополнителни стандарди за уредување на постапките за посвојување и за следење на квалитетот на грижата.

¹⁵United Nations. (1989). Convention on the Rights of the Child. <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>>

Посебно значење имаат одредбите за децата со попреченост, кои ја утврдуваат обврската на државата да обезбеди услови за целосен и достоинствен живот, самоверба и активно учество во заедницата. Конвенцијата промовира инклузивен пристап во општеството и еднаков пристап до образовни, здравствени и социјални услуги за сите деца.

Во последните заклучни согледувања од 2022 година, Комитетот за правата на детето констатира дека РС Македонија има направено напредок во законодавната рамка и во процесот на деинституционализација, но укажува на потребата од донесување нов национален акциски план за правата на детето, подобра меѓусекторска координација и воспоставување систем за редовно прибирање и анализа на податоци за сите категории на деца, особено за оние во ранливи ситуации.¹⁶ Комитетот ги поздравува и примената на новиот модел за проценка на попреченоста заснован врз човековите права, Националната стратегија за деинституционализација 2018 – 2027 и законските измени што овозможуваат инклузивно образование за учениците со попреченост.

Комитетот ги поздравува деинституционализацијата на децата и создавањето систем за згрижување, но препорачува воспоставување механизам за контрола при упатување во системот за грижа, приоритет на семејната грижа пред институционалната, замена на малите групни домови со сместување во семејна средина, особено за малите деца и децата со попреченост, и воведување стандарди за квалитет и редовен мониторинг на службите за заштита на децата. Исто така, Комитетот укажува на потребата од обезбедување квалитетна бесплатна правна помош за децата кои се во судир со законот, назначување специјализирани судии и редовен надзор на воспитно-поправниот дом во Тетово и на затворот во Охрид, со цел целосна заштита на децата лишени од слобода и обезбедување пристап до соодветни услуги.

Конвенцијата за правата на лицата со попреченост (КПЛП)¹⁷ е усвоена од Генералното собрание на Обединетите нации во 2006 година. Таа го утврдува правниот и институционалниот основ за заштита, недискриминација и целосно учество на лицата со попреченост во сите аспекти на животот. Нејзината цел е да обезбеди целосно и еднакво уживање на сите човекови права и основни слободи од страна на лицата со попреченост и почитување на нивното достоинство. Конвенцијата ги заснова своите принципи врз почитување на автономијата и независноста на лицата, недискриминација, нивно целосно учество и инклузија во општеството, еднакви можности, пристапност и почитување на развојните способности на децата со попреченост.

¹⁶ Committee on the Rights of the Child, 2022

¹⁷ United Nations. (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol.

Насоките прават јасна разлика меѓу семејно базирана грижа (роднини, згрижувачки семејства, други форми на семејно или семејноподобно сместување) и институционална грижа, која треба да се користи само кога е неопходна и во најдобар интерес на детето. За децата под тригодишна возраст се препорачува исклучиво семејно згрижување, освен во итни случаи и за краток временски период.

Насоките го поставуваат принципот на деинституционализација, препорачувајќи државите да развијат стратегии за постепено затворање на големите институции и развивање мали, индивидуализирани и семејно ориентирани форми на грижа. Притоа, децата треба да се сместуваат што е можно поблиску до нивната заедница и да имаат можност за контакт со своето семејство, браќа и сестри, освен ако тоа не е спротивно на нивниот интерес.

Комитетот за правата на детето во своите заклучни согледувања за Република Северна Македонија директно се повикува на Насоките, препорачувајќи воспоставување функционален систем на стражарење, ограничување на институционалното сместување на децата и развој на индивидуализирани услуги за поддршка на семејствата.¹⁹

Стандардни минимални правила на Обединетите нации за постапување со затвореници (познати и како Правила на Нелсон Мандела)²⁰ се усвоени со Резолуција 70/175 на Генералното собрание на ОН во 2015 година. Тие претставуваат ревидирана верзија на стандардите од 1955 година и воспоставуваат универзални минимални услови за хуман третман на сите лица лишени од слобода. Се темелат врз принципот дека секој затвореник ги задржува своето човеково достоинство и основните права, освен оние ограничени со самото лишување од слобода. Правилата не се специјално наменети за установи за млади, но нивните основни принципи ги опфаќаат и овој вид на установи, со препорака дека младите лица не треба да се осудуваат на казна затвор, а кога тоа е неопходно, треба да бидат одвоени од возрасните.

Со правилата се забранува тортурата, нечовечко или понижувачко постапување, како и дискриминацијата врз која било основа. Посебно внимание се посветува на ранливите групи, вклучително и жени, млади лица и лица со попреченост, чиј третман мора да биде приспособен на нивните потреби.

¹⁹ Committee on the Rights of the Child, 2022.

²⁰ UNODC. The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules). <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-book.pdf>

Лишувањето од слобода не смее да има казнен карактер надвор од ограничувањето на слободата, па установите треба да обезбедат услови што го поддржуваат рехабилитациониот и воспитниот пристап, со цел лицата по ослободувањето да се реинтегрираат во општеството.

Правилата нагласуваат дека здравствената заштита во установите мора да биде еднаква со онаа во заедницата, со пристап до медицински и психолошки услуги, здравствена тајност и бесплатна нега. Примената на дисциплински мерки, како изолација или физичка сила, е строго ограничена и дозволена е само во исклучителни случаи, под надзор и во траење што е најкратко можно. Контактот со надворешниот свет, особено со семејството и правниот застапник, мора да биде овозможен редовно и без неоправдани ограничувања.

Стандардните минимални правила на Обединетите нации за постапување со малолетници во судир со законот (познати како Пекиншки правила),²¹ донесени во 1985 година, претставуваат основен меѓународен инструмент кој утврдува стандарди за начинот на кој државите треба да постапуваат со малолетници кои се во судир со законот, засновани врз хуманост, правичност и заштита на достоинството на малолетните лица во сите фази на постапката. Според овие правила, основната цел на системот на малолетничка правда е промоција на благосостојбата на малолетникот и осигурување дека секоја реакција кон младите сторители ќе биде во сооднос со околностите на сторителот и на делото. Овој принцип ја ограничува примената на казнени санкции и ја насочува правдата кон воспитен и поддржувачки пристап, имајќи ги предвид возраста, семејната состојба и личните услови на детето.

Правилото 19 утврдува дека сместувањето на малолетници во институција треба да биде мерка на последен избор и за најкратко можно времетраење. Институционализацијата се препознава како мерка што носи ризик од негативни влијанија и изолација, па затоа треба да се применува само кога нема друго соодветно решение. Препорачано е користење на „отворени“ институции и образовни или корективни установи наместо затворски тип установи.

Правилото 26 ги дефинира целите на институционалниот третман, кои се обезбедување грижа, заштита, образование и професионални вештини со цел младите да се подготват за конструктивна улога во општеството.

²¹ <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-administration-juvenile>>

Според ова правило, малолетниците треба да имаат пристап до социјална, психолошка, медицинска и образовна поддршка соодветна на нивната возраст и личност, а да бидат одвоени од возрасните лица. Притоа, посебно внимание треба да се посвети на девојчињата, кои не смеат да добиваат помалку грижа или поддршка од момчињата и треба да им се овозможи контакт со семејството.

При третманот на малолетниците треба да се применуваат Стандардните минимални правила на Обединетите нации за третман на затворениците, во деловите кои се релевантни за нивната возраст, полот и личните потреби. Тоа подразбира пристојно сместување, здравствена заштита, исхрана, рекреација и контакт со надворешниот свет, во согласност со принципите на хуман третман. Правилата укажуваат и на употреба на полуинституционалните форми на поддршка, како што се дневни центри, образовни или тренинг-програми и половично престојување, со цел да се олесни процесот на повторна интеграција на младите во заедницата. Ваквите аранжмани се сметаат за неопходен чекор меѓу институционалната грижа и целосната самостојност, овозможувајќи континуитет на поддршката по напуштањето на институцијата.

Правилата на Обединетите нации за заштита на малолетници лишени од слобода (познати како Хавански правила)²² од 1990 година, поставуваат минимални меѓународни стандарди за заштита и третман на малолетниците кои се лишени од слобода, во согласност со човековите права и со Конвенцијата за правата на детето. Основниот принцип врз кој се засноваат е дека лишувањето од слобода треба да биде мерка на последен избор и за најкратко можно времетраење, а секое сместување мора да придонесува за рехабилитација и интеграција во општеството.

Правилата нагласуваат дека малолетниците треба да бидат третирани со почитување на нивното достоинство, без дискриминација врз основа на пол, етничка припадност, попреченост, социјално потекло или друг статус. Државите се обврзани да гарантираат дека условите во установите ќе ги почитуваат нивните основни човекови права, ќе обезбедат активности што ги поттикнуваат развојот, самопочитта и одговорноста, и ќе спречат негативни влијанија од средината.

²² United Nations. (1990). United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty. <https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf>

Малолетниците во притвор или сместени во институции треба да имаат пристап до образование, стручна обука, здравствена и психолошка заштита, со што се обезбедува нивниот непречен развој и подготовка за враќање во општеството. Образованието треба, колку што е можно, да се спроведува во редовни училишта во заедницата, а секој млад човек треба да има право на соодветна настава, професионална обука и рекреација.

Во однос на условите за сместување, се бара установите да бидат мали, со пристojни услови, приватност и хигиена, со пристап до светлина, чист воздух и рекреативни активности. Малолетниците треба да бидат одвоени од возрасните, освен кога се членови на исто семејство, а бројот на лица во установите треба да биде ограничен за да се овозможи индивидуален третман.

Посебно се нагласува правото на контакт со семејството, преку редовни посети, комуникација и привремено напуштање на установата за образовни или за семејни цели. Се предвидуваат и строги ограничувања за употреба на сила, изолација и дисциплински мерки, кои не смеат да го нарушат физичкото или менталното здравје на детето. Се забрануваат сите облици на телесно казнување, престој во самица и ограничување на контактот со семејството како санкција.

Правилата воведуваат и механизми за надзор и жалби, предвидувајќи редовни и ненајавени инспекции од независни тела и можност малолетниците да поднесуваат претставки до судски или до административни органи, со поддршка од родителите, старателите или правни застапници. Документот, исто така, ја истакнува потребата од обука и професионален интегритет на персоналот кој работи во установите, со акцент на разбирање на детската психологија, хуман однос и почитување на приватноста и здравјето на младите лица.

Европската конвенција за превенција на тортура и нечовечно или понижувачко постапување или казнување²³ на Советот на Европа, усвоена во 1987 година, е првиот меѓународен инструмент што создава систем за активна превенција на тортура, наместо само санкционирање на нејзиното извршување. Нејзината суштина лежи во воспоставување на механизам на редовен и независен надзор над сите места каде што лица можат да бидат лишени од слобода по налог или одлука на јавна власт, полициски станици, затвори, притвори, воспитно-поправни домови, психијатриски институции и други установи.

²³ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). (2002). European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. <<https://rm.coe.int/16806dbaa3>>

Конвенцијата воспоставува систем со превентивен и неполитички карактер, заснован врз редовни посети на местата во кои државните органи држат лица во притвор, институции за издржување казна, психијатриски установи или други форми на ограничување на слободата. Конвенцијата има исклучиво превентивна цел, односно не утврдува одговорност, ниту спроведува судска постапка, туку преку дијалог, мониторинг и советодавни препораки ја поттикнува државата да воспостави хумано постапување со сите лица лишени од слобода.

Главното тело создадено со оваа Конвенција е Европскиот комитет за превенција на тортура. Комитетот има мандат да врши посети во сите држави членки кои ја имаат ратификувано Конвенцијата, со цел да го испита начинот на кој се третираат лицата лишени од слобода и да предложи подобрувања во насока на подобрување на нивната заштита. Комитетот има право на неограничен пристап до сите места на лишување од слобода, да разговара со лицата кои се задржани и да собира информации од сите релевантни извори. По секоја посета, Комитетот подготвува поверен извештај со препораки до државата, која е должна да соработува и да преземе мерки за подобрување на условите.

Обврските на државите потписнички се насочени кон целосна соработка со Комитетот, дозволување на посетите без ограничувања, обезбедување информации за сите установи каде што се држат лица лишени од слобода и гарантирање на пристап до потребната документација. Доколку државата не соработува или не ги подобри условите во согласност со препораките, Комитетот има овластување, по консултација со државата, да објави јавна изјава за состојбата во таа земја.

Конвенцијата ги обврзува државите да овозможат целосна соработка со Комитетот, вклучително и слободен пристап до сите установи, информации и документи што се однесуваат на лицата лишени од слобода. Овие лица мора да бидат третирани на хуман, достоинствен и законит начин, а државите треба да гарантираат услови што го почитуваат човековото достоинство, вклучително и адекватна исхрана, хигиена, пристап до здравствена заштита и можност за контакт со семејството или со правен застапник.

Во поширока смисла, Конвенцијата не е насочена само кон казнено-поправните установи, туку и кон сите форми на ограничување на слободата, вклучително и установи за згрижување на деца, лица со психо-социјални тешкотии или лица со попреченост.

Со ратификацијата на Конвенцијата, РС Македонија ја презема обврската да обезбеди континуиран, независен и ефективен надзор над сите места на лишување од слобода и да спроведува мерки што спречуваат појава на тортура или нечовечко постапување. Оваа обврска е особено значајна во контекст на институциите во кои се сместени малолетници, лица со попреченост или лица во процес на ресоцијализација, каде што државата има должност не само да ги казнува туку, пред сè, да ги штити нивните права и достоинството.

Преку своите стандарди и практични насоки, Комитетот го конкретизира значењето на Конвенцијата, утврдувајќи минимални правила и препораки кои државите треба да ги почитуваат во однос на сите лица лишени од слобода, вклучително и децата и лицата во институционална грижа. Стандардите ја нагласуваат обврската на државите да ги третираат сите лица во притвор, установи или други ограничени средини со хуманост и достоинство, и притоа да обезбедат заштита од физичко, психичко или вербално насилство, како и од понижувачки третман. Кај децата лишени од слобода, Комитетот потенцира дека ограничувањето на слободата треба да биде исклучиво последна мерка и за најкратко можно време, во согласност со член 37 од Конвенцијата за правата на детето.²⁴

Посебен акцент се става на условите во установите каде што се сместени малолетници, кои треба да имаат средина што не наликува на затвор, со индивидуални соби, соодветна хигиена и пристап до дневна светлина. Според тоа, малолетниците треба да имаат секојдневна физичка активност, образование и стручна обука еднакви на оние достапни во заедницата, како и индивидуален план за поддршка и рехабилитација што ќе овозможи нивна повторна интеграција по ослободувањето.

Комитетот препорачува целосна одвоеност на децата од возрасни лица, како и присуство на специјализиран кадар – психолози, педагози и социјални работници, кои треба да обезбедат постојана поддршка и да превенираат насилство или малтретирање меѓу младите. Употребата на сила и дисциплински мерки мора да биде строго ограничена и пропорционална, а изолацијата како казна не треба да трае повеќе од три дена, ниту да се користи за воспитни цели.

²⁴ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). (2015). Juveniles deprived of their liberty under criminal legislation. <<https://rm.coe.int/16806ccb96>>

Во однос на установите за социјална грижа, стандардите ја прошируваат примената на Конвенцијата и на лица кои де факто се лишени од слобода, иако формално се сметаат за доброволни корисници.²⁵ Комитетот предупредува дека ваквите случаи претставуваат висок ризик за злоупотреби и бара државите да воспостават јасни законски гаранции и механизми за надзор.

Комитетот препорачува сместувањето во социјални установи да биде во мали и хумани услови, со најмногу четири лица во соба, одвоени санитарии за мажи и жени, личен простор и можност за приватност. Лицата треба да имаат секојдневен излез на отворено, пристап до здравствена и стоматолошка заштита, исхрана што одговара на нивните потреби и индивидуален план за грижа што ќе ги поттикнува рехабилитацијата и ресоцијализацијата.

Стандардите, исто така, забрануваат механички ограничувања и „брзи“ медицински интервенции без јасна лекарска индикација, како и чување под старателство на лица од истата установа, бидејќи тоа создава конфликт на интереси. Секоја установа треба да овозможи внатрешен и надворешен механизам за жалби, пристап до независен надзорен орган и редовни ненајавени посети од надворешни инспектори или од народен правобранител.

3.1.2.2. Национална правна и стратешка рамка

Законот за правда на децата²⁶ ја регулира постапката со деца во ризик и децата што извршиле дејства што со закон се предвидени како кривични дела и прекршоци, како и примената на мерки на помош и заштита, воспитни и алтернативни мерки и казни. Целите на Законот и на неговата примена се остварување на приоритетен интерес и заштита на децата од криминал, насилство и од кој било облик на загрозување на нивните слободи и права и нивниот правилен развој; заштита на децата сторители на дејства кои со закон се предвидени како кривични дела и прекршоци и од поврат на такви дела, нивна социјализација, воспитување и превоспитување; помош и грижа за децата и заштита во постапката пред судот и пред другите органи на нивните слободи и права загарантирани со Уставот на Република Северна Македонија, со КПД и со другите меѓународни договори за положбата на децата, ратификувани во согласност со Уставот на Република Северна Македонија. Основен принцип врз кој се заснова Законот е заштитата на најдобриот интерес на детето, кој подразбира постапување и одлучување при кои примарно значење имаат интересите на детето за негова заштита, воспитување, превоспитување и правилен раст и развој и ефектите што таквото постапување, односно одлучување ги има врз детето.

²⁵ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). (2020). Persons deprived of their liberty in social care establishments.

²⁶ Закон за правда на децата, „Службен весник на РСМ“ бр. 66 од 20.3.2024 година

Според Законот, задржувањето на детето и определувањето на мерката притвор се применуваат само како последно средство во постапката и само под услови и во траење определени со овој Закон. Примената на мерките и санкциите утврдени со овој Закон и постапувањето со дете се уредени во интерес за заштита, воспитување, превоспитување и правилен развој на детето.

Децата под 14 години не можат да бидат санкционирани и за нив се применуваат мерки на помош и заштита од страна на Центарот за социјална работа, образовните, социјалните и здравствените институции. За деца од 14 до 16 години може да се изречат само воспитни мерки, а за деца од 16 до 18 години воспитни, а по исклучок и казнени или алтернативни мерки, кога тоа е единствениот начин да се постигне целта на законот.

Воспитните мерки опфаќаат укор, засилен надзор од страна на родител, старател, специјализирано згрижувачко семејство или Центарот за социјална работа, како и заводски мерки кои вклучуваат упатување во воспитна установа или во воспитно-поправен дом. Заводските мерки се применуваат кога е потребно подолготрајно воспитување, превоспитување или лекување и кога е неопходно целосно одвојување на детето од неговата досегашна средина.

Мерката упатување во воспитна установа се изрекува за обезбедување стручен надзор и поддршка на детето, со траење од шест месеци до три години, при што судот редовно ја преиспитува оправданоста на продолжување или замена на мерката врз основа на извештаите од установата. Во согласност со Законот, оваа функција ја врши Јавната установа за згрижување и воспитување на деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје.

Мерката упатување во воспитно-поправен дом се изрекува кога се потребни потрајни и засилени воспитни и превоспитни активности и кога е нужно целосно одвојување од средината. Во воспитно-поправен дом детето останува најмногу пет години, односно до наполнети 23 години, со задолжителен надзор од судот и со редовни извештаи за напредокот. Во воспитно-поправниот дом се сместуваат деца со прекинат процес на основно образование или, пак, деца кои никогаш не започнале со образовниот процес, што претставува јасен индикатор за родителско занемарување и дисфункционалност на матичното семејство.²⁷

²⁷ Чекаловиќ, М. (2023). СЕМЕЈНОТО НАСИЛСТВО КАКО ИНДИКАТОР ЗА РАЗВОЈ НА ДЕТСКОТО ПРЕСТАПНИШТВО. Национална мрежа против насилство врз жени и семејно насилство – Глас против насилство. <<https://glasprotivnasilstvo.org.mk/wp-content/uploads/Semejnoto-nasilstvo-kako-indikator-za-detsko-prestapnistvo-1.pdf>>

Во извршувањето на воспитните и заводските мерки, детето има право на образование, стручно оспособување, здравствена заштита и активности кои придонесуваат за неговата ресоцијализација. При избор на соодветна мерка, судот ги оценува возраста, психофизичката состојба, околностите во кои детето растело и живеело, тежината на делото и можностите за воспитно дејствување, со цел да се обезбеди третман соодветен на неговите потреби и потенцијали.

Целта на санкциите е преку давање заштита и помош на децата со вршење надзор над нив, со нивно стручно оспособување и со развивање на нивната лична одговорност, да се обезбедат нивно воспитување, превоспитување и правилен развој.

Јавната установа Завод за социјални дејности – Скопје врши следење на социјалните ризици поврзани со Законот за правда за децата, односно децата во ризик и децата во судир со законот, како и на неговата имплементација во системот на социјална заштита и примената на мерките на помош и заштита на оваа категорија корисници.

Законот за извршување на санкциите²⁸ утврдува широка листа на права за секое осудено лице и за детето на кое му е изречена заводска воспитна мерка упатување во воспитно-поправен дом, кои важат за целото време на извршување на казната или мерката. Притоа, Законот ги обезбедува правото на сместување, облека и постелнина, лична хигиена и исхрана, како и право на третман, одмор, пензиско и здравствено осигурување, информирање, задоволување на верски потреби, контакт со надворешниот свет (допишување, телефонирање, посети), примање пратки, склучување брак, правна помош и ажурирање на лични документи. Стандардите за сместување подразбираат простории што ги исполнуваат основните хигиенски и климатски услови, со доволно дневна светлина, проветрување, санитарни инсталации, затоплување и осветлување погодни за работа и читање, со индивидуален кревет, столче и орман за секого. Сместувањето ноќе е, по правило, во посебни соби со соодветен надзор, додека заедничките простории бараат внимателен избор на групи за да се спречат негативни влијанија.

Правата на облека и постелнина подразбираат можност детето да користи сопствени, а доколку ги нема, установата е должна да ги обезбеди.

²⁸ Законот за извршување на санкциите, „Службен весник на РСМ“ бр. 99 од 21.5.2019 година.

Правото на лична хигиена бара институцијата да обезбеди услови и прибор за одржување на хигиената, а правото на исхрана подразбира три оброци дневно во уредни термини и со хранлив минимум што обезбедува добро здравје, со јасни нормативи за подготовка на храната. Во рамки на ресоцијализацијата се обезбедува третман преку редовни и конкретни програми, работа, образование, слободни активности, спорт и рекреација, како и медицинско-психолошка поддршка.

Посебниот режим за деца предвидува издржување казна во посебна казнено-поправна установа, одвоено од полнолетни лица, со одделно сместување на момчиња и девојчиња. Притоа, установите мора да обезбедат само толку безбедносни бариери колку што е неопходно за спречување бегство, поставени на начин што не предизвикува физичко повредување при евентуален обид за бегство. Клучен принцип е индивидуализацијата, што подразбира број на деца во една установа, и организацијата на „отворено одделение“, да се планираат така што детето постепено да напредува кон помалку рестриктивна средина, доколку покажува самодисциплина и нема ризик од бегство. Постапката при приемот треба да ги минимизира психолошките негативни ефекти од лишувањето од слобода. Ноќното сместување, по правило, е во посебни соби, освен кога поради недостиг на простор во една просторија престојуваат повеќе деца, но бројот не смее да надмине пет и се обезбедува постојан надзор.

Образованието е задолжително, при што во установата се организира настава за основно и за средно образование, а кога тоа не е возможно, децата посетуваат училиште во местото каде што се наоѓа установата. Паралелно се овозможуваат програми за стручно оспособување и работни задачи усогласени со физичките и психолошките способности, со интересите на детето и со можностите на установата. Дневниот распоред обезбедува систематски спорт и слободни активности (два часа дневно на отворено или во сала), културно-забавни содржини и време за оспособување и образование по занимање. Здравствената заштита се обезбедува според развојните потреби, со редовни лекарски контроли, информирање на семејството/старателот, согласност за болничко лекување и систематски прегледи двапати годишно. Контактот со семејството се поттикнува и преку можност за отсуство двапати годишно (до 14 дена надвор од наставниот период), во зависност од однесувањето и залагањето во учењето.

Изрекувањето и извршувањето на воспитните мерки има јасна ресоцијализациска цел, односно, заштита, образование, воспитување, превоспи-

тување, социјализација, помош и грижа за правилен развој на личноста. Мерката упатување во воспитно-поправен дом трае најмалку една, а најмногу пет години, односно до наполнети 23 години, и може да се изрече само еднаш. При приемот, стручниот тим изработува индивидуален план според кој се одвиваат програмата за третман, наставата и практичната обука; децата се распоредуваат во мали воспитни групи според возраста и личните карактеристики, за да се овозможи индивидуализиран пристап и да се спречат негативни влијанија.

Дисциплинските мерки се ограничени и пропорционални. Самицата како посебна мерка за одржување ред и дисциплина не е дозволена за деца. За потешки повреди може привремено издвојување во посебна соба, од пет до седум дена, при што стручниот тим спроведува насочени корективни активности; издвојувањето може и да се одложи, ако целта може да се постигне без него. Во март 2024 г. се усвоени измени на Законот, кои ја вклучуваат и препораката на УНИЦЕФ за одвојување на девојчињата од возрасните во корективните установи.

29

Законот за социјална заштита ги воспоставува системот и организацијата на социјалната заштита, правата ³⁰на корисниците, видот на услугите и начинот на нивно обезбедување. Со Законот, социјалната заштита не се ограничува само на парични права, туку вклучува услуги и мерки насочени кон поддршка на поединецот во сите сфери на животот, вклучувајќи образование, здравство, домување, семејна и детска заштита. Со новиот текст на Законот од 2019 г., дел од правата и услугите содржани во претходниот Закон беа променети и/или преформулирани, а воедно беа предвидени и значаен број целосно нови права и услуги за социјална заштита, како услуги во домот, во заедницата и вонсемејна заштита. Развивањето на овој тип услуги е во согласност со целите на процесот на дејнституционализација, што би требало да придонесе за олеснување и за поддршка на процесот на преселување на корисниците од институциите за социјална заштита од една страна, но и да спречи понатамошна институционализација и реинституционализација, преку поддршка во домот и заедницата, од друга страна. Законот овозможи и воведување специјализирани згрижувачки семејства ³²за деца со комплексни потреби, вклучително деца жртви на семејно насилство, деца во ризик, деца во судир со законот, деца со попреченост.

²⁹ European Commission. (2024). North Macedonia 2024 Report

33

³⁰ Закон за социјална заштита, „Службен весник на РСМ“ бр. 104 од 23.5.2019 година.

³¹ Хелсиншки комитет за човекови права. (2021). 10 години од ратификување на Конвенција за правата на лицата со попреченост. <[Закон за социјална заштита](#), „Службен весник на РСМ“ бр. 104 од 23.5.2019 година.>

³² Хелсиншки комитет за човекови права, 2021.

³³ Бојаџи, В. (2020). Алтернативен извештај на невладините организации за состојбата со правата на детето во Македонија. Прва детска амбасада во светот „Меѓаши“.

Законот воведува основни начела кои обезбедуваат заштита и учество на корисниците: партиципативност, индивидуализација, зајакнување, почитување на интегритетот, приватност, најдобар интерес и најмалку рестриктивно опкружување. Притоа, корисникот, а кај децата во согласност со нивната возраст и зрелост, има право да учествува во проценката на состојбата, изборот на услуги и давател, како и во подготовката на индивидуален план. Овие начела се особено важни во контекст на децата кои се надвор од семејна грижа, на кои им се обезбедува поддршка заснована врз нивните потреби и потенцијали.

Во делот на вонсемејната заштита, Законот предвидува неколку услуги: живеење со поддршка, згрижување во семејство и сместување во установа. Живеењето со поддршка се обезбедува во посебна станбена единица, со помош од стручни или други лица во остварување на основните и инструменталните активности во секојдневниот живот. Живеењето со поддршка се овозможува за лица со попреченост и за деца без родителска грижа над 14 години до завршување на средното образование, со цел оспособување за самостоен живот. Помошта може да биде повремена, дневна или 24-часовна, а во една станбена единица за живеење со поддршка може да се сместат најмногу до пет лица, односно седум деца без родители или родителска грижа.

Згрижувањето во семејство претставува клучен облик на заштита и опфаќа општо, специјализирано, повремено, интервентно и роднинско згрижување. Општото згрижување обезбедува 24-часовна грижа и задоволување на основните потреби на децата и на лицата без семејна поддршка. Специјализираното згрижување е предвидено за деца жртви на семејно насилство, деца во ризик, деца во судир со законот и деца со попреченост. Оваа одредба овозможува развој на специјализирани згрижувачки семејства за деца со комплексни потреби, што претставува значаен дел од националните политики за деинституционализација. Интервентното згрижување се применува во итни ситуации, до изнаоѓање трајно решение, додека повременото овозможува краткорочна грижа кога згрижувачите имаат потреба од одмор, терапија или лекување. Центарот за социјална работа може да смести во едно згрижувачко семејство најмногу пет лица, имајќи ги предвид условите и можностите за сместување на семејството.

Законот предвидува неколку вида установи за вонсемејна социјална заштита: 1. резиденцијален дом; 2. дом за помош и нега; 3. воспитна установа; 4. установа за третман и рехабилитација; 5. групен дом и 6. установа за прифаќање на баратели на азил.

Сместувањето во установа е најрестриктивниот облик на вонсемејна заштита, но останува значаен за категории корисници без други можности за згрижување. За децата, оваа услуга вклучува образование, воспитување, развој на животни вештини, културни и рекреативни активности. За децата во судир со законот сместени во воспитна установа, услугата опфаќа и ресоцијализација, реинтеграција, воспитание, пристап до образование и образовна поддршка, организирано минување на слободното време и други услуги за ресоцијализација, во согласност со Законот за правда за децата.

Законот за заштита на децата³⁴ ја поставува основната рамка за остварување, унапредување и заштита на правата на децата, третирајќи ја заштитата на детето како дејност од јавен интерес. Целта на Законот е да обезбеди услови за животен стандард кој ќе овозможи целосен физички, психички, емоционален, морален и социјален развој на секое дете. Заштитата се спроведува преку остварување на права, финансиска и институционална поддршка, како и преку развој на услуги и установи на национално и на локално ниво. Државата и единиците на локалната самоуправа имаат обврска да обезбедат соодветна поддршка за родителите во грижата и воспитувањето на децата и да воспостават достапна мрежа на установи за детска заштита, како што се градинки, дневни центри и услуги во заедницата.

Законот за заснова врз принципите на заштитата на правото на живот и развој на детето, почитување на најдобриот интерес на детето, еднаков пристап и недискриминација, почитување на слободата, безбедноста и личното достоинство, правото на изразување, здружување и образование, како и обезбедување услови за здрав живот. Овие принципи се во целосна усогласеност со КПД и претставуваат основа за јавните политики и институционалните практики насочени кон подобрување на положбата на децата.

Законот го дефинира детето како лице до наполнети 18 години, а за лицата со телесна или интелектуална попреченост заштитата продолжува до 26 години, со што се признава потребата од продолжена поддршка и инклузија. Правото на детето се обезбедува преку различни форми на поддршка, како детски додатоци, услуги за ран детски развој, социјални и здравствени услуги, институционална и вонинституционална грижа и посебни програми за семејства во ранлива положба.

³⁴ Консолидиран текст на Законот за заштита на децата, кој ги опфаќа: Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Македонија“ бр. 23/13); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Македонија“ бр. 12/14); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Македонија“ бр. 44/14); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Македонија“ бр. 144/14); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Македонија“ бр. 10/15); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Македонија“ бр. 25/15); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Македонија“ бр. 150/15); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Македонија“ бр. 192/15); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Македонија“ бр. 27/16); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Македонија“ бр. 163/17); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Македонија“ бр. 21/18); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Македонија“ бр. 198/18); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Северна Македонија“ бр. 104/2019); Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Северна Македонија“ бр. 146/19) и Законот за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Северна Македонија“ бр. 275/19) и Законот за дополнување на Законот за заштита на децата („Сл. весник на Република Северна Македонија“ бр. 311/20).

Иако законската рамка е во голема мера усогласена со меѓународните стандарди и со правото на ЕУ, нејзината имплементација останува предизвик поради проблеми со отчетноста, капацитетите, надзорот и финансирањето.³⁵ Воедно, најдобриот интерес на детето многу често повеќе е декларативен отколку суштински водечки принцип за заштита на правата на детето во семејството, во здравствените и во образовните институции, а особено од страна на центрите за социјална работа.³⁶

Националната стратегија за деинституционализација „Тимјаник“ 2018 – 2027³⁷ беше усвоена од Владата во 2017 година и претставува клучен стратешки документ за реформата на системот на социјална заштита во насока на унапредување на правата и достоинството на лицата кои се во институционална грижа. Стратегијата ја дефинира деинституционализацијата како процес на затворање на институциите и истовремено развивање услуги во заедницата, заснован врз стандардите за човекови права, учество и инклузија.

Основната визија на Стратегијата е воспоставување систем на социјални услуги заснован врз почитување на човековите права, кој обезбедува еднаков пристап, вклученост и почитување на индивидуалните потреби и избор на корисниците. Таа промовира пристап во кој грижата во заедницата не е само просторна трансформација, туку суштинска промена на начинот на кој се обезбедуваат услугите, преку зајакнување на лицата да водат самостоен и достоинствен живот. Притоа, деинституционализацијата се темели врз четири основни цели: трансформација и затворање на институциите, преселба на корисниците во заедницата, развој и обезбедување услуги во заедницата и спречување на нова институционализација.

Во Стратегијата е нагласено дека институционалната грижа е неефикасна и штетна, бидејќи доведува до деперсонализација, изолација и зависност на корисниците. Документот ја препознава деинституционализацијата како „јавно добро“, кое обезбедува општа придобивка преку подобра грижа, зајакнување на правата на корисниците и подобар квалитет на живот за целата заедница.³⁸

³⁵ European Commission, 2024.

³⁶ Бојаџи, 2020.

³⁷ Национална стратегија за деинституционализација „Тимјаник“ 2018 – 2027

³⁸ Хамилтон и Бина, 2024.

Стратегијата предвидува целосна трансформација на постојните институции за резиденцијална грижа и нивна замена со услуги за поддршка и живеење во заедницата. Притоа, не се очекува целосно укинување на сите форми на сместување, туку трансформација во мали, флексибилни и хумани решенија, како што се мали групни домови со максимум шест лица и модели на живеење со поддршка. Овие форми треба да овозможат индивидуализирана грижа, поддршка за независен живот и интеграција во заедницата.

Според проценката на УНИЦЕФ, Стратегијата претставува важен исчекор во насока на европските стандарди, но спроведувањето се соочува со сериозни ограничувања и дел од децата продолжуваат да бидат сместувани во мали групни домови, особено децата со посебни образовни потреби, нарушено поведење или децата Роми, за кои е потешко да се обезбеди згрижување во семејна средина.³⁹

Посебен акцент во Стратегијата е ставен на трансформацијата на институциите за деца и на Специјалниот завод во Демир Капија, кои се посочени како приоритетни поради лошите услови и потребата за хуман третман на корисниците. За децата, целта е заменување на институционалното сместување со семејна или семејно-слична грижа, вклучувајќи згрижувачки семејства и живеење со поддршка. Стратегијата ја промовира идејата дека секое дете треба да расте во семејна средина и да има пристап до редовно образование, врсничка група и активности во заедницата.

Сепак, услугите во заедницата не се доволно развиени, што го отежнува преносот на децата во семејни средини.⁴⁰ Недостасуваат алтернативи за независно живеење, лична асистенција и услуги за поддршка на биолошките семејства, што ја ограничува долгорочната одржливост на процесот, што особено се однесува на децата со попреченост.⁴¹

Стратегијата бара затворање/трансформација на резиденцијалните установи и премин кон услуги во заедницата, што не претставува само физичко преселување, туку трансформација на односите на моќ, распуштање на одделенскиот систем, напуштање на униформи и унапредување на тимска работа, проектен модел и клучни работници кои водат персонализирани планови.

³⁹Хамилтон и Бина, 2024.

⁴⁰Хамилтон и Бина, 2024.

⁴¹Хамилтон и Бина, 2024.

Новиот систем се потпира на персонализирана грижа, интерсекторска работа и континуирана обука. Оттука, Стратегијата предвидува јакнење на компетенциите за работа во заедницата (советувалишта, мобилни тимови, поддршка во домот, поддржано живеење), како и лиценцирање на даватели и стручни лица и воспоставување на водење случаи. Токму вработените од институциите треба да добијат преквалификација и поддршка за новите улоги (поддршка во домот, координација со училишта/здравство), бидејќи во спротивен случај, постои ризик „институционалната логика“ да се пресели во новите услуги.⁴²

Стратегијата предвидува развивање разновидни и приспособливи услуги за поддршка, кои се разликуваат по обем и интензитет и опфаќаат помош и нега во домот, дневни центри, рехабилитација/реинтеграција, ресоцијализација, услуги за одмена на грижа, привремен престој, куќа на пола пат, поддржано живеење, згрижување и, исклучително и привремено, сместување во мали резиденцијални единици.

За децата, Стратегијата ја поставува семејната или семејно-сличната грижа како стандард, вклучувајќи згрижувачки семејства, роднинско згрижување и поддржано живеење (за постари адолесценти/млади), со интензивна поддршка за инклузија (редовно училиште, врсници, активности во заедницата). Враќање во родната заедница е препорачано начело, но со право на избор на детето каде ќе живее. Стратегијата предвидува зголемување на бројот и квалитетот на згрижувачките семејства, вклучително специјализирано згрижување за деца со попреченост или комплексни потреби и реформа на постапките за посвојување.

Стратегијата ги препознава малите групни домови како преодна алатка во трансформацијата, со јасно ограничување дека не смеат да станат стандардно решение. Тие треба да бидат мали (до шест лица), отворени кон заедницата, со персонализирани планови и со цел да се премине во форма на семејно или самостојно живеење. Меѓутоа, праксата укажува на прекумерно потпирање на малите групни домови, поради недостиг од згрижувачки семејства и интензивни услуги во домот.⁴³

⁴²Хамилтон и Бина, 2024.

⁴³Хамилтон и Бина, 2024.

Иако Стратегијата ги приоритизира децата со попреченост, сепак постои недоволен опфат на други категории на таканаречени „тешко сместливи“, во кои се вбројуваат и деца во ризик од престапништво и деца со нарушено поведение, кои поради недостаток на потребни услуги, често завршуваат во мали групни домови наменети за воспитно-социјални проблеми, што не е секогаш соодветно за нивните потреби.⁴⁴

Националната стратегија за правата на лицата со попреченост 2023 – 2030⁴⁵

претставува основен документ за спроведување на КПЛП и за обезбедување на нивна целосна инклузија во сите сфери на општествениот живот. Стратегијата ја надополнува Националната стратегија за деинституционализација 2018 – 2027, обезбедувајќи континуитет во процесот на премин кон услуги во заедницата и унапредување на можностите за самостоен живот на лицата со попреченост. Стратегијата се заснова на пристапот заснован врз човекови права и ги утврдува еднаквоста, достапноста и самостојното живеење како клучни принципи во развојот на политиките и услугите за лицата со попреченост.

Во приоритетната стратешка област – Детска, социјална заштита и независно живеење, Стратегијата ја нагласува потребата од унапредување на системот на детска и социјална заштита во насока на создавање услови за независно живеење и интеграција во заедницата. Притоа, главната цел е до 2030 година да се обезбедат зголемен опфат и пристап до квалитетни услуги за лицата со попреченост и за нивните семејства, како поддршка за самостоен живот и соодветен стандард на живеење.

Стратегијата предвидува развој и проширување на услугите за живеење со поддршка, лична асистенција, дневни центри, како и услуги за рана интервенција и советодавна поддршка на семејствата. Притоа, се нагласува важноста на достапноста на сите јавни услуги и објекти, приспособеноста на образовниот систем и поддршката на родителите и негувателите на децата со попреченост. Една од работите што ја предвидува Стратегијата е и координираниот пристап меѓу Министерството за труд и социјална политика, Министерството за здравство и Министерството за образование во развојот и обезбедувањето на овие услуги.

⁴⁴ Хамилтон и Бина, 2024.

⁴⁵ Национална стратегија за правата на лицата со попреченост 2023 – 2030.

Во однос на децата, Стратегијата нагласува дека приоритет е обезбедување можност за раст и развој во семејна средина и превенција на нивно институционализирање. Се предвидуваат зголемување на бројот на мали групни домови и развој на алтернативни форми на згрижување, паралелно со унапредување на пристапот до образовни и здравствени услуги.

Во делот на независно живеење, Стратегијата поставува обврска за создавање систем на поддржани форми на домување и пристапни услуги во заедницата, со фокус на лицата со интелектуална и психо-социјална попреченост. Притоа, предвидено е до 2030 година да се воспостави мрежа на лиценцирани даватели на услуги за живеење со поддршка и проширување на капацитетите за дневна и рехабилитациска поддршка.

Националната стратегија за превенција и правда за деца 2022 – 2027,⁴⁶ заедно со **Акцискиот план за 2022 – 2023 година**, претставува клучен документ кој ја насочува државната политика кон воспоставување систем на правда кој е по мера на детето и кој ги следи меѓународните стандарди и препораките на Конвенцијата за правата на детето. Носител на спроведувањето на Стратегијата е Државниот совет за превенција на детско престапништво, кој претставува автономно тело основано во 2009 година, чија улога е да ја следи и да ја оценува примената на законодавството и на политиките за правда за деца.

Основната визија на Стратегијата е создавање систем на правда кој ја почитува индивидуалноста на секое дете, ги препознава неговите потреби и обезбедува услови за личен развој, рехабилитација и повторна интеграција во општеството. Под заедничкиот термин „деца (во ризик да дојдат) во контакт или судир со законот“, документот ги опфаќа сите категории деца кои можат да дојдат во допир со правосудниот систем, односно деца во ризик, деца во судир со законот, деца жртви и деца сведоци на кривични дела. Овој широк опфат ја потврдува определбата да се третираат не само последиците туку и причините што ги доведуваат децата во контакт со системот, со акцент на превенција и поддршка во заедницата. Особено значајно е начелото дека децата под минималната возраст за кривична одговорност не смеат да се третираат како сторители, туку како деца на кои им е потребна посебна грижа, заштита и поддршка во рамките на сопственото семејство. Во исклучителни случаи, кога е неопходно сместување надвор од домот, тоа треба да биде во семејна средина, со редовен судски надзор и во најкраток можен период.

⁴⁶ Национална стратегија за превенција и правда за деца во Република Северна Македонија (2022 – 2027) и Акциски план (2022 – 2023).

Во согласност со меѓународните стандарди и КПД, Стратегијата силно го поттикнува користењето на мерки засновани во заедницата како примарен пристап за работа со деца во судир со законот. Овие мерки имаат за цел не само да спречат рецидивизам туку и да овозможат детето да ја преземе одговорноста за своите постапки и да ја врати својата конструктивна улога во општеството. Стратегијата препознава неколку форми на мерки во заедницата: мерки на одвраќање со кои случаите се насочуваат надвор од формалниот судски процес; алтернативи на притвор во фазата на истрага; вонзатворски санкции што ја заменуваат институционалната мерка со надзор и рехабилитација во заедницата; и ресторативна правда, која преку медијација меѓу жртвата и сторителот, семејни конференции или општокорисна работа, овозможува поправка на штетата и повторно воспоставување на односот со заедницата.

Иако овие механизми постојат во законската рамка, нивната примена во пракса е ограничена. Податоците од 2017 до 2020 година, прикажани во Стратегијата, покажуваат дека мерките на одвраќање и медијација се користат ретко, а бројот на алтернативни мерки е мал. Оттука, во 2020 година, јавните обвинители примениле мерки на одвраќање кон само 23 деца, додека алтернативни мерки биле изречени на пет деца, сите од машки пол. Општокорисната работа не била воопшто применета. Судовите речиси и не упатуваат случаи на медијација, додека јавните обвинителства покажуваат мал, но стабилен позитивен тренд. Овие бројки јасно ја илустрираат празнината помеѓу законодавните можности и практичната реализација. Системот и натаму многу повеќе се потпира на формалните постапки отколку на решенија базирани во заедницата, што го ограничува воспитниот и ресоцијализирачкиот потенцијал на мерките.

Во делот што се однесува на лишувањето од слобода, Стратегијата ги презема основните стандарди од КПД и ги конкретизира во национален контекст. Лишувањето од слобода се дефинира како мерка во краен случај, која мора да биде пропорционална и со најкратко траење. Документот истакнува дека целта на секоја форма на задржување е социјалната реинтеграција на детето, а не казнувањето. Во таа насока, на децата мора да им се обезбеди образование, професионална обука, рекреативни активности, контакт со семејството, здравствена нега и психо-социјална поддршка. Посебно се нагласува потребата од одвојување на децата од возрасните, потоа редовен медицински преглед, заштита од насилство и воспоставување систем на жалби и независен надзор.

Во согласност со Националната стратегија за деинституционализација 2018 – 2027, Стратегијата предвидува постепено затворање на големите установи и нивна трансформација во мали организациони единици со модел на семејно функционирање, интегрирани во локалната заедница. Така, установите што порано згрижуваа деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведение, сега функционираат како мали групни домови на посебни локации, користејќи ги истите ресурси во средината како и останатите граѓани.

Покрај мерките за рехабилитација и ресоцијализација, Стратегијата го нагласува и значењето на активното учество на децата во сите фази на процесот на правда, што значи дека нивните ставови, мислења и грижи треба да бидат земени предвид при донесување на одлуки што директно ги засегаат, а постапките треба да бидат разбирливи и приспособени на возраста и зрелоста на детето. Воедно, децата треба да имаат пристап до информации, поддршка од правни застапници и обучени професионалци, а процесите да бидат ослободени од дискриминација, стигматизација и прекумерна формалност.

Националниот акциски план за правата на децата во Република Северна Македонија 2025 – 2029⁴⁷ претставува клучен национален документ кој ја обновува политиката на државата во областа на детските права по пауза од речиси една деценија, имајќи предвид дека претходниот план истече во 2015 година. Подготовката на Акцискиот план уследи неколку години откако Комитетот за правата на детето изрази загриженост што по истекот на Националниот акциски план за правата на детето во 2015 година, не е развиен нов акциски план или друг стратешки документ кој конкретно ги опфаќа правата на децата и побара Владата да ги зголеми напорите за развивање на сеопфатна политика и стратегија за децата, која ќе ги покрива сите области на КПД и ќе обезбеди соодветни човечки, технички и финансиски ресурси за нејзино спроведување.⁴⁸ Новиот Акциски план, донесен во 2025 година, директно одговара на оваа препорака и претставува рамка за интегрирано спроведување на детските права.

Документот е усогласен со европските стандарди и политики, особено со Стратегијата на Европската Унија за правата на детето, Европската детска гаранција и Стратегијата на Советот на Европа за правата на детето. Притоа, Акцискиот план не ги дуплира постојните национални стратегии, туку обезбедува координација и синергија со другите инструменти што се однесуваат на децата.

⁴⁷ Национален акциски план за правата на децата во Република Северна Македонија 2025 – 2029.

⁴⁸ Committee on the Rights of the Child, 2022.

Воедно, во документот е наведено дека и покрај постигнатиот напредок во законската и стратешката рамка, во Република Северна Македонија и понатаму постојат предизвици поврзани со сиромаштијата кај децата, пристапот до квалитетно образование и здравствена заштита, насилството и занемарувањето, како и недоволната поддршка за децата со попреченост и децата во ризик.

Во делот посветен на семејната средина и алтернативната грижа, во рамки на четвртата приоритетна област, Акцискиот план предвидува јакнење и проширување на мрежата на згрижувачки семејства, особено специјализирани згрижувачки семејства за деца со попреченост и деца во ризик, како и поддршка на децата во алтернативна грижа при преминот кон независно живеење, преку изработка на Програма за вештини за самостоен живот и развивање услуги за советување и менторство.

Во петтата приоритетна област посветена на децата со попреченост, документот се повикува КПД и КПЛП, утврдувајќи обврска за создавање инклузивно општество во кое сите деца можат да живеат достоинствено и активно во својата заедница. Активностите опфаќаат рана идентификација на попреченоста, пристапност на јавните услуги, локални центри за поддршка и персонализирани програми за рехабилитација и образовна поддршка.

Националната стратегија (2020 – 2025) и Акцискиот план (2020 – 2022) за превенција и заштита на децата од насилство⁴⁹ се засноваат на обврските што произлегуваат од Конвенцијата за правата на детето и другите меѓународни документи, со цел да се обезбеди системска и сеопфатна заштита на децата од сите форми на насилство. Основните принципи врз кои се темели документот се недискриминација, најдобар интерес на детето, право на живот, опстанок и развој, како и право на активно учество на детето во сите прашања што го засегаат.

Стратегијата ја нагласува улогата на државата во обезбедувањето на механизми за превенција, идентификација и интервенција при случаи на насилство, но и во промовирањето на култура на нулта толеранција кон насилството. Притоа, се истакнува потребата од мултисекторска соработка меѓу институциите на системот за социјална заштита, образованието, здравството и полицијата, како и активна вклученост на семејството и заедницата во процесите на заштита.

⁴⁹ Национална стратегија (2020 – 2025) и Акциски план (2020 – 2022) за превенција и заштита на децата од насилство.

Во рамките на петтата стратешка област – Заштита и поддршка на децата во системот за правда за деца, се предвидува зајакнување на механизмите за заштита, рехабилитација и поддршка на децата кои се во контакт со правосудниот систем. За сите одлуки кои се однесуваат на децата се предвидува да се донесуваат и да поаѓаат од принципот на најдобар интерес на детето. Децата кои доаѓаат во контакт со системот на правда треба да имаат олеснет пристап и да им се обезбеди бесплатна и ефективна правна помош, особено кога се лишени од слобода. За децата во судир со законот потребно е да се создадат услови и соодветни програми за нивна рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција во заедницата, како и специјализирани програми за деца сторители. Притоа, клучно е развивање на алтернативни мерки и медијација, додека институционализирањето на децата треба да биде последна опција. Зајакнувањето на капацитетите на експертите во системот за правда за деца има суштинско значење за ефективна примена на механизмите за заштита, рехабилитација и поддршка на децата во контакт со системот за правда на деца.

3.1.3. Институционален контекст и карактеристики на установите

Малите групни домови се воспоставени како клучен дел од процесот на деинституционализација во Република Северна Македонија, со цел да обезбедат алтернатива на големите институции и да овозможат услови поблиски до животот во заедницата. Тие претставуваат места каде што група лица на кои им е потребна поддршка живеат заедно и добиваат поддршка од стручни лица и други работници кои обезбедуваат грижа, во станбени единици во заедницата.

Со затворањето на сите резиденцијални установи за деца, РС Македонија воспостави мрежа од мали групни домови, кои најчесто функционираат под капата на поранешните институции и се сместени во изнајмени станови или куќи. Во најголем дел се работи за единици со пет до осум деца или возрасни лица по дом, а вкупниот број на јавни мали групни домови евидентиран во 2024 година е околу 36, со дополнителни капацитети управувани од невладини организации, при што бројот на сместени деца варира со текот на времето.⁵⁰

⁵⁰Хамилтон и Бина, 2024.

Иако малите групни домови претставуваат подобар и похуман модел на грижа во споредба со институциите од стариот тип, Националната стратегија за деинституционализација (2018 – 2027) предупредува дека тие не треба да се сметаат за стандардно решение што ги исполнува сите начела на правото на живот во заедницата.⁵¹ Притоа, неопходно е паралелно да се развива систем на поддржано живеење, пристапно домување и семејно базирани форми на грижа, кои обезбедуваат вистинска интеграција и независност.

Во суштина, малите групни домови не обезбедуваат секогаш грижа слична на семејна средина. Работата во смени и честата менливост на персоналот го ограничуваат создавањето на стабилна емоционална поврзаност со децата, а голем број од нив остануваат во домовите значително подолго од предвиденото. Децата со попреченост, со воспитно-социјални проблеми или нарушено поведение најчесто остануваат најдолго, бидејќи е потешко да се обезбеди семејно сместување за овие групи.⁵² Оттука, државата треба постепено да ги заменува малите групни домови со сместување на децата во семејно опкружување, особено малите деца и децата со попреченост.⁵³

Првичната одлука државата да изнајмува станови наместо да гради нови објекти беше мотивирана од намерата да се избегне трајноста на оваа форма и да се нагласи нејзиниот привремен карактер, но праксата покажува дека сите изнајмени простории не се соодветно приспособени на потребите на децата, а постои ризик од прекин на закупот во момент кога домовите сè уште се потребни.⁵⁴

И покрај позитивниот напредок, остануваат предизвици во однос на квалитетот на грижата, обезбедувањето на персонализирана поддршка и целосната интеграција на децата во заедницата. Малите групни домови треба да бидат преодна, а не трајна форма на сместување, во насока на остварување на правото на секое дете да расте во семејна средина и рамноправно да учествува во животот на заедницата. Треба да се направи поголем напор да се отстранат пречките во околината, да се обезбеди пристапно домување и да се развие систем за живот со поддршка, како и алтернативни опции за семејна грижа за децата.⁵⁵

⁵¹Национална стратегија за деинституционализација „Тимјаник“ 2018 – 2027

⁵²Хамилтон и Бина, 2024.

⁵³Committee on the Rights of the Child, 2022.

⁵⁴Хамилтон и Бина, 2024.

⁵⁵Националната стратегија за деинституционализација „Тимјаник“ 2018 – 2027.

Јавната установа за згрижување и воспитување на деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје е установа која врши реализација на заводската мерка упатување во воспитна установа. Судот може да упати дете врз кое треба да се обезбеди постојан надзор од страна на стручни лица заради воспитување, превоспитување и правилен развој. Во воспитната установа детето останува најмалку шест месеци, а најмногу три години. Од 2018 година, со започнување на процесот на деинституционализација и затворање на институциите, заводската мерка која се реализираше во Заводот за деца „Ранка Милановиќ“ – Скопје, се реализира во одделение за нарушено поведење под Јавната установа за згрижување и воспитување на деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје, кое е поделено во организациони единици. Како резултат на процесот на деинституционализација, Установата денес функционира во рамки на мали групни домови.

Со Правилникот за внатрешна организација на Установата предвидено е да има вкупно седум оддели (организациски единици) во неа – пет во Службата за деца со воспитно-социјални проблеми и два оддела во Службата за деца со нарушено поведење.

За **децата со воспитно-социјални проблеми** сместени во малите групни домови најчесто не постои можност за сместување во згрижувачки семејства поради нивните специфични потреби и ризици, па малите групни домови остануваат привремено, но често и долгорочно решение. Иако се обезбедува сместување во помали целини и пристап до основни услуги, сепак ваквиот модел не е секогаш во најдобар интерес на детето, особено кога станува збор за деца со комплексни здравствени и психолошки потреби.⁵⁶

Во практиката се јавуваат бројни проблеми поврзани со безбедноста и континуитетот на грижата. Установата е од отворен тип, што овозможува децата слободно да се движат, но воедно доведува до чести случаи на бегства и подолготрајно отсуство од домот. При секое напуштање се активира Протокол за постапување во кризни ситуации и се известуваат полицијата и центрите за социјална работа, но во повеќе случаи децата остануваат во бегство со месеци, изложени на нови ризици и злоупотреби.⁵⁷ Дополнително, честата промена на службено назначените старатели од центрите за социјална работа го нарушува континуитетот на заштитата и ја ослабува врската меѓу децата и институциите надлежни за нивна грижа.

⁵⁶ Народен правобранител. (2023). ПОСЕБЕН ИЗВЕШТАЈ за состојбата со остварувањето на правата на децата згрижени во ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје, со акцент на високо ризичните корисници.

⁵⁷ Народен правобранител, 2023; Народен правобранител. (2024а). ИНФОРМАЦИЈА за состојбата со остварувањето на правата на корисниците на Мал групен дом во рамки на Јавната установа за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје

Друг значаен проблем е недостигот на кадар со соодветни компетенции за работа со деца со психијатриски растројства или зависности. Народниот правобранител укажува дека во установата нема постојан психијатар, ниту мултидисциплинарен тим кој би ги следел здравствените и психолошките потреби на овие деца, а дел од нив се хоспитализираат на Клиниката за детска и адолесцентна психијатрија, но престојот таму обично трае кратко, по што повторно се враќаат во домот без континуиран надзор или терапија.⁵⁸ Кај децата кои користат дрога или психотропни супстанции, и покрај евидентирани случаи и признанија, често нема соодветна дијагностика или редовен третман, што го зголемува ризикот од повторно самоповредување, агресија или криминално однесување.⁵⁹

Установата обезбедува основни услови за живеење, образование и социјализација, но извештаите посочуваат дека често недостигаат структурирани програми за рехабилитација и ресоцијализација. Дел од децата се вклучени во образовниот процес, но со чести прекини, а нивното психо-социјално функционирање зависи од посветеноста на персоналот, кој работи во смени и е со ограничен капацитет, а високата флукуација на кадарот ги попречува развојот на доверливи односи и чувството на стабилност кај децата.⁶⁰

Иако моделот на мали групни домови овозможува поблиски односи и поконкретна грижа отколку старите институционални форми, реалноста покажува дека ова сместување често се претвора во долготрајно.

Преку одделението за **нарушено поведение**, Установата ја спроведува заводската мерка „упатување во воспитна установа“, која ја изрекува судот кога е потребен постојан надзор и воспитен третман за дете со сериозни нарушувања во однесувањето. Во согласност со законот, мерката се изрекува за период од најмалку шест месеци до најмногу три години, при што децата се сместуваат во посебни организациони единици под надзор на стручни лица со квалификации за воспитно-образовна и психолошка работа.

Одделението за нарушено поведение функционира како затворен систем, со постојан надзор, но истовремено и со обид да се овозможи хуман и стимулативен амбиент.

⁵⁸ Народен правобранител, 2023

⁵⁹ Народен правобранител, 2023

⁶⁰ Народен правобранител, 2024a

Според наодите на Народниот правобранител, таму се сместени малолетни лица кои извршиле прекршоци или кривични дела од помала тежина, деца со хронични нарушувања во однесувањето, агресивни реакции, отпор кон авторитети, бегства од дом, зависности од психоактивни супстанции или деца со семејна историја на насилство, занемарување и социјална дезорганизација.⁶¹ За дел од нив ова е прво сместување во установа, а други претходно биле во згрижувачки семејства, центри за деца или воспитно-социјални домови.⁶²

Во рамки на установата, за секое дете има изработен индивидуален план за работа, кој опфаќа воспитно-образовен, психолошки и социјален аспект. Плановите се подготвуваат од мултидисциплинарен тим во соработка со центрите за социјална работа и судот, но нивната реализација често зависи од достапноста на кадарот и не се спроведуваат систематски.⁶³ Децата се вклучени во редовниот образовен процес или во интерна наставна програма со приспособени содржини, а паралелно се реализираат активности за развој на социјални вештини, одговорност и тимска работа.

Психолошката и педагошката работа се насочени кон подобрување на контролата на импулси, решавање конфликти и јакнење на личната одговорност. Иако персоналот покажува посветеност, установата се соочува со недостиг на психолози, педагози и специјални едукатори и нема редовно ангажиран психијатар, поради што третманот за деца со психијатриски растројства или зависности е ограничен, а кај дел од децата се забележува повторливост на ризично однесување и враќање во установа по краток период во заедницата.⁶⁴ Дополнително, забележани се случаи на вербални и физички конфликти меѓу децата, како и на самоагресивно однесување, при што персоналот интервенира со раздвојување и медицински преглед, а третманот во вакви ситуации понекогаш се сведува на применување смирувачка терапија по универзален рецепт, што претставува неприфатлива пракса, спротивна на стандардите за индивидуализиран пристап.⁶⁵

Мерки на ограничување на слободите се применуваат само во исклучителни случаи, кога е неопходно да се спречи самоповредување или насилство, и тоа во согласност со законските стандарди, а во дел од случаите забележано е отсуство на редовен надзор и на психолошка поддршка по ваквите интервенции, што ја намалува ефикасноста на мерките и го зголемува ризикот од повторно неприфатливо однесување.⁶⁶

⁶¹ Народен правобранител, 2023; 2024а

⁶² Народен правобранител, 2024а

⁶³ Народен правобранител, 2024а

⁶⁴ Народен правобранител, 2023; European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). (2024). Report to the Government of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the CPT from 2 to 12 October 2023.

⁶⁵ CPT, 2024

⁶⁶ Народен правобранител, 2024а

Како највисока форма на воспитна интервенција во системот на правда за деца, **Воспитно-поправниот дом – Тетово (ВПД)** претставува специјализирана установа за ресоцијализација и рехабилитација на малолетници на кои судот им изрекол воспитно-поправна мерка поради прекршоци или кривични дела. Мерката има за цел да обезбеди континуиран и структуриран третман во средина со засилен надзор, каде што воспитните, психолошките и образовните активности се насочени кон воспоставување на лична одговорност, развој на социјални вештини и градење на позитивен систем на вредности.

Според последните податоците од 2024 година, биле пријавени 486 деца во судир со законот, обвинети биле 365, а осудени 300, што претставува пораст од 12,2 % на пријавени деца во однос на претходната година и пад од 2,3 % кај осудените.⁶⁷ Овој тренд укажува на потребата од поголем акцент на превентивните мерки, едукативните програми и алтернативите на казнената политика за деца, во согласност со принципите на правдата за деца и најдобриот интерес на детето.

Новата зграда на ВПД е отворена во ноември 2020 година и претставува значително подобрување во однос на претходните услови. Според последниот извештај на Комитетот за спречување на тортура, сместувачките услови во ВПД се оценети како добри, во двокреветни соби со сопствен санитарен јазол, добра осветленост и вентилација, како и заеднички простории опремени со телевизор, игри, проектор и простор за рекреација.⁶⁸ Сепак, Комитетот укажува дека одредени архитектонски елементи, како металните решетки на прозорците и металната решетка на влезот, создаваат впечаток на затворска средина и препорачува нивно отстранување.

Во ВПД се сместуваат машки малолетни лица осудени на воспитно-поправна мерка во траење од една до пет години, додека девојчињата под иста мерка до неодамна се сместуваа во одделенијата на женското крило во затворот Идризово поради немање услови и долгогодишното талкање во изнаоѓањето решенија, каде што се мешаат како меѓу себе така и со возрасни затворенички.⁶⁹

Секое дете кое се прима во установата поминува период на почетна проценка од страна на мултидисциплинарен тим, по што се изработува индивидуален план за третман кој опфаќа воспитна, психолошка и социјална компонента.

⁶⁷ Државен завод за статистика. (2025). Пријавени, обвинети и осудени полнолетни сторители на кривични дела и деца во судир со законот, 2024 година. <СРТ, 2024.>

⁶⁸ СРТ, 2024

⁶⁹ Чекаловиќ, 2023

Во рамки на престојот, малолетниците се вклучени во образовен процес, во програми за стекнување практични вештини и во работно-окупациони активности. Меѓутоа, наставата во предмети како македонски јазик, англиски јазик и математика се одвивала редовно до јануари 2023 година, кога била прекината поради суспензија на финансирањето од УНДП.⁷⁰ Комитетот препорача итно донесување законски измени за да се обезбеди континуитет во наставата и акредитација на наставниците, имајќи го предвид фактот дека повеќето од децата не ја завршиле задолжителната основна настава и дел од нив се неписмени.

Покрај образовниот аспект, ВПД има програми за психо-социјална поддршка, спортски и уметнички активности и курсеви за занаети, меѓу кои водоводџија, готвач и градинар, за кои младите добиваат дипломи по завршувањето. Малолетниците генерално позитивно го оценуваат односот со воспитувачите и професионалците, но сепак дел од обезбедувањето носи палки и униформи во просториите за престој, што се смета за непотребно и спротивно на воспитниот карактер на установата, бидејќи создава затворски амбиент и чувство на страв.⁷¹

Здравствената заштита се обезбедува преку двајца лекари по општа пракса, ангажирани со скратено работно време, и две медицински сестри, а корисниците по потреба се упатуваат во стоматолошка и во психијатриска ординација во Тетово. Кај повеќето деца се применува психотропна терапија без јасна медицинска индикација, во дози кои повеќе одговараат за возрасни лица, а дел од нив покажувале знаци на прекумерна медикација (поспаност, нејасен говор), поради што била препорачана итна ревизија на терапијата од страна на детски психијатар од Скопје.⁷²

Јавната установа Детски дом „11 Октомври“ – Скопје претставува централна институција за грижа и згрижување на деца без родители и родителска грижа. Установата е дел од процесот на деинституционализација на системот на детска заштита и обезбедува алтернативно сместување и поддршка за деца во мали групни домови и во згрижувачки семејства.

Деинституционализираната установа е поделена на три служби со централно институционално седиште. Во нејзиниот состав функционира и Центар за поддршка на згрижувачки семејства, што ја зајакнува улогата на установата како координатор меѓу институционалната и семејната грижа.

⁷⁰ СРТ, 2024

⁷¹ СРТ, 2024

⁷² СРТ, 2024

Во процесот на деинституционализација, досега се отворени неколку организациони единици сместени во индивидуални куќи или станови, додека просторните услови и опремата со кои располагаат обезбедуваат средина што наликува на семејно живеење, со цел создавање чувство на стабилност, припадност и безбедност.⁷³

Корисниците се вклучени во редовниот образовен процес, односно сите деца според возраста се запишани во основно или во средно училиште. Стручните службеници редовно ја следат нивната наставна активност и однесувањето преку посети на училиштата и контакти со наставниците и класните раководители. Установата обезбедува превоз, учебници и училиштен прибор, а воспитниот персонал воедно работи на развој на социјални и животни вештини преку секојдневна комуникација, индивидуална работа и групни активности.⁷⁴

Посебно внимание се посветува на одржување на контактите меѓу децата и нивните биолошки семејства, доколку тоа е во нивен интерес. Во соработка со центрите за социјална работа, воспитувачите помагаат во воспоставување релации меѓу деца и родители кои се во затвор, под старателство или во тешка социјална положба. Се спроведуваат активности за спојување на браќа и сестри кои престојуваат во различни домови или згрижувачки семејства. За дел од децата, целта е нивно реинтегрирање во биолошкото семејство, додека за други подготовка за самостојно живеење или премин во згрижувачко семејство.⁷⁵ Во однос на условите за живот, установата обезбедува редовна исхрана под надзор на одговорни лица, кои се грижат за квалитетот, разновидноста и калориската вредност на храната. Децата учествуваат во изработката на сезонски менија, со цел да развијат навики за одговорност и учество во одлуки поврзани со секојдневниот живот. Надлежните лица обезбедуваат облека, обувки и постелнина според проценетите потреби, а се внимава и на хигиенските стандарди. За здравствената состојба на корисниците се грижи матичен лекар надвор од установата, додека стручните лица ги следат редовните прегледи, вакцинации и терапија, како и превенцијата и едукацијата за здрав живот.⁷⁶

Според информациите од установата, недостигот на кадар претставува еден од главните предизвици во работата.

⁷³ Народен правобранител. (2024б). ИНФОРМАЦИЈА за состојбата со остварувањето на правата на децата – корисници сместени во организационите единици/ оддели на Јавната установа Детски дом „11 Октомври“ – Скопје.

⁷⁴ Народен правобранител, 2024б.

⁷⁵ Народен правобранител, 2024б.

⁷⁶ Народен правобранител, 2024б.

Но и покрај кадровските ограничувања, персоналот настојува да воспостави стабилни односи со децата и да им обезбеди чувство на континуитет, грижа и сигурност.⁷⁷ Како дел од програмата за поттикнување на позитивно однесување, корисниците добиваат месечен џепарлак чиј износ зависи од возраста и однесувањето: по 2.000 денари за средношколци, по 1.000 денари за ученици од петто до деветто одделение и по 600 денари за деца до петто одделение, кој можат да го користат за спортски, културни и рекреативни активности.⁷⁸

Психо-социјалната поддршка се обезбедува преку индивидуална и групна работа со стручни лица и во соработка со надворешни експерти и организации, со цел да се помогне во надминување на трауми, проблеми во однесувањето или тешкотии во приспособувањето.⁷⁹

Специјалниот завод во Демир Капија претставува најстарата установа за лица со интелектуална и комбинирана попреченост во државата, со повеќедецениска историја на институционално згрижување. Првично формирана како установа од затворен тип, Заводот со години претставуваше централна институција за долготрајна и во голем број случаи, трајна резиденцијална грижа на лица со тешка и длабока интелектуална попреченост. Процесот на деинституционализација, формално започнат во 2008 година, требаше да означи постепено напуштање на големите институции и воспоставување на мали, заеднички форми на грижа. Сепак, неговата реализација во следните години беше бавна и со ограничени резултати, главно поради недоволна финансиска поддршка, кадровски дефицити и неподготвеност на системот за спроведување на сеопфатна реформа.

Дури една деценија подоцна, процесот беше повторно интензивиран преку усвојување на нови стратешки документи и програми за трансформација, со поддршка на меѓународните партнери, кога започнаа првите префрлања на корисници во мали групни домови. Тогаш беше направен значаен чекор во насока на практична примена на моделот на грижа во заедницата, при што дел од поранешните корисници на Заводот беа префрлени во мали групни домови, најчесто во изнајмени станови во Демир Капија и во околните градови, како Неготино. Малите групни домови беа осмислени како привремено решение и преодна форма кон семејна или поддржана самостојна грижа.

⁷⁷ Народен правобранител, 2024б.

⁷⁸ Народен правобранител, 2024б.

⁷⁹ Народен правобранител, 2024б.

Во рамките на оваа трансформација, сите деца кои претходно беа сместени во Специјалниот завод Демир Капија беа префрлени во мали групни домови, каде што им се обезбедува посоодветна грижа, пристап до образование, рехабилитација и активности во заедницата. Овие домови се замислени како помали, семејно организирани целини во кои група лица живеат заедно со поддршка на негуватели и стручни лица. Во нив живеат деца и млади со различен степен на попреченост, дел од нив со изразени здравствени и комуникациски потреби, но во значително подобри услови од институционалното сместување.⁸⁰

И покрај трансформациите, централната установа и натаму обезбедува згрижување за возрасни лица со комплексни потреби. Повеќето од нив се долгорочно институционализирани, некои со престој кој трае со децении, што го отежнува нивното приспособување на живот надвор од институцијата.⁸¹

Состојбата во Специјалниот завод во Демир Капија, и покрај одредени подобрувања во материјалните услови и пристапот кон грижата и натаму го отсликува наследството на долготрајна институционализација. Просторниот распоред и секојдневниот режим во установата се дефинирани според институционални правила, а не според индивидуалните потреби на корисниците. Поголемиот дел од лицата во установа имаат тешка интелектуална попреченост комбинирана со физички ограничувања, што бара постојана поддршка при движење, исхрана и одржување на личната хигиена.⁸² Притоа, условите за живеење во установата генерално се хигиенски прифатливи и со задоволителна вентилација и осветлување, но околината и натаму носи обележја на институција, што придонесува за чувство на изолираност и пасивност кај корисниците.⁸³

Поголемиот дел од лицата немаат редовни контакти со семејствата, а кај многумина тие се целосно изгубени, со децении. Отсуството на надворешна социјална мрежа го продлабочува чувството на изолација и ја намалува можноста за ресоцијализација. Иако постојат иницијативи за вклучување на локалната заедница преку волонтерски активности и соработка со училиштата и граѓанските организации, овие активности се спорадични и со ограничен обем. Установата обезбедува рекреативни и креативни активности за корисниците, кои зависат од расположливи средства и кадарот.

⁸⁰Хамилтон и Бина, 2024.

⁸¹СРТ, 2024

⁸²СРТ, 2024

⁸³СРТ, 2024

Персоналот во установата се состои од негувателки, медицински сестри и ограничен број стручни лица, меѓу кои социјални работници и психолози. Установата сè уште нема редовно вработен лекар, стоматолошката грижа е ограничена, а психијатриската поддршка е недоволна, поради ретките посети на психијатар и немањето континуиран надзор над медикаментозниот третман.⁸⁴ Дополнително, кај жените под 50 години се применува хормонска терапија со цел спречување на менструација и можност за несакана бременост, без официјална медицинска индикација или протокол, што отвора прашања за почитување на телесната автономија и репродуктивните права.⁸⁵

3.2 Анализа на податоците од теренското истражување

3.2.1. Јавната установа за згрижување и воспитување на деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје

Оваа јавна установа обезбедува 24-часовна поддршка за деца со воспитно-социјални проблеми и деца со нарушено поведење, во четири станбени единици во Скопје, во населбите Козле, Пржино, Влае и Капиштец. Во теренското истражување беа реализирани целни групи со по 12 деца, од кои 10 од машки и 2 од женски пол, на возраст од 12 до 18 години. Во еден од домовите едно 14-годишно дете беше скоро примено, кое доаѓа од насилна средина и не даде одговори на прашањата. Покрај целните групи со децата, беа интервјуирани 20 вработени лица на различни позиции во установата

Материјални услови и просторна организација

Според децата, материјалните услови во домовите главно се соодветни. Куќите се средени и функционални, со обезбедена готвена храна и можност за користење заеднички простории. Дел од децата посочуваат дека им значи тоа што можат да престојуваат во сопствена соба и да имаат простор за повлекување.

Иако децата генерално ги гледаат условите како соодветни, дел од вработените укажуваат на системски ограничувања поврзани со материјалните ресурси и кадровската обезбеденост. Се посочува потреба од дополнителен стручен кадар и подобрување на материјалните услови, со цел поефикасно одговарање на комплексните потреби на децата.

⁸⁴ СРТ, 2024

⁸⁵ СРТ, 2024

Иако основните услови за згрижување се обезбедени, беше укажано на недостаток на одредени материјални и технички ресурси, како спортска опрема, соодветна техничка и дигитална опрема, смирувачки алатки и сензорна просторија. Дополнително, се истакнува постојан недостиг на персонал, што влијае врз можноста за обезбедување на соодветен индивидуален пристап.

Секојдневие и организација на денот

Секојдневието во домовите е организирано и предвидливо. Типичниот ден најчесто вклучува лична хигиена, одење на училиште, враќање во домот, ручек, извршување домашни задачи и слободни активности како што се гледање телевизија, спорт или дружење. Ова укажува на постоење на јасна дневна структура и организираност, што претставува значаен заштитен фактор кај деца кои потекнуваат од нестабилни или ризични средини.

Организацијата на денот вклучува и планирана индивидуална работа според изработени планови за секое дете, како и континуирана психо-социјална поддршка и развој на животни вештини. Дел од вработените посочуваат дека административните и организациските обврски дополнително го оптоваруваат персоналот.

Спортските активности имаат значајно место во секојдневието, особено кај машките деца, кои најчесто се занимаваат со кошарка, фудбал, шетање и користење вежбалица. Дел од децата истакнуваат дека времето го пополнуваат самостојно и дека не им е досадно. Кај дел од децата се забележува присуство на емоционалност во описот на секојдневието, особено кога се споменуваат минати искуства или чувства на тага.

Односи меѓу децата

Односите меѓу децата во најголем дел се добри, стабилни и без сериозни конфликти. Се споменува заедничко поминување време, играње спорт и решавање недоразбирања преку разговор. Во некои од домовите се забележува изразена сплотеност, додека во други односите се коректни, но без изразена блискост. Не беа споменати случаи на сериозни меѓусебни конфликти или чувство на небезбедност.

Односи со вработените

Воспитувачите генерално се перципираат како достапни и со поддржувачки однос.

Повеќето деца наведуваат дека во случај на проблем, можат да им се обратат и дека добиваат одговор или совет. Во најголем дел од одговорите, воспитувачите беа наведени како примарна точка на поддршка. Дел од децата конкретно посочија воспитувач на кого најчесто му се обраќаат.

Постои потреба од дополнителен стручен кадар, вклучително и профили како дефектолог, како и развој на услуги како што се работна и окупациона терапија. Недостигот на персонал ја ограничува можноста за соодветен индивидуален пристап со секое дете.

Во однос на земањето предвид на нивното мислење, дел од децата изразуваат задоволство, додека други наведуваат дека правилата понекогаш се доживуваат како ограничувачки, особено за користење телефон и излегување. Овие реакции најчесто се поврзани со потребата за поголема автономија.

Образование и активности

Интеграцијата во редовното образование претставува значаен предизвик, особено кај деца со претходни образовни прекини. Во таа насока се применува индивидуален пристап и поддршка. Дополнително, се организираат рекреативни и културни активности, кои имаат важна улога во процесот на социјализација и интеграција, иако постои потреба од подобра спортска опрема и инфраструктура.

Поддршката во образованието варира. Дел од децата наведуваат дека учат самостојно, додека други добиваат помош од воспитувачи или наставници, во зависност од предметот.

Вонучилишните активности се главно спортски, што може да има позитивна регулативна функција во однос на емоционалната стабилност и развојот на дисциплина. Во одредени домови се забележуваат и индивидуални интереси како цртање, музика и готвење.

Психо-социјални предизвици и поддршка

Значаен дел од децата кои се сместуваат во установата имаат изразени психо-социјални потреби и трауматски искуства. Дел од нив доаѓаат од високо дисфункционални семејни средини и имаат искуства со занемарување, скитништво или питање. Кај одредени деца се забележуваат значајни образовни пропусти, а некои никогаш претходно не посетувале училиште.

Како најчести предизвици од страна на вработените се посочуваат тешкотии во

емоционалната регулација, предизвикувачко однесување, агресија или повлекување, како и комуникациски тешкотии. Дел од однесувањето се поврзува со претходни трауматски искуства и веќе стекнати ризични навики.

Овие состојби бараат континуирана индивидуална работа и психолошка поддршка. Дополнително беше укажано на предизвици со кои се соочуваат младите по стекнување полнолетство, вклучително и стигматизација и недоволна институционална поддршка во процесот на осамостојување.

Контакти со семејството

Контактите со семејството се реализираат според утврдени процедури и во координација со центрите за социјална работа, преку договорени посети или телефонска комуникација, во зависност од индивидуалниот случај.

Контактите со семејството се различни и зависат од индивидуалната семејна ситуација. Дел од децата немаат живи родители, дел одржуваат контакт со браќа и сестри. Во некои случаи контактот е редовен, додека во други е редок или ограничен. Во еден случај се наведува дека родителот се наоѓа во затвор. Кај дел од децата постои воздржаност да се зборува за семејните односи, што укажува на можни сложени лични и семејни контексти.

Иако услугите во домот се соодветни, нивната комплементарност е ограничена без поинтензивна работа со семејствата и создавање услови за безбедна реинтеграција на децата. Беа посочени предизвици поврзани со меѓуинституционалната соработка и социјалните услови во семејствата, што ја отежнува можноста за враќање на децата во примарната средина.

Безбедност

Установата располага со јасно дефинирани протоколи за превенција и постапување при ризик или насилство, вклучително и евидентирање на инциденти и ескалација на ситуации. Се спроведуваат и превентивни активности за јакнење на вештините за мирно разрешување конфликти.

Најголем дел од децата изјавија дека се чувствуваат безбедно и сигурно. Во еден случај беше споменато дека претходно постоело чувство на небезбедност поврзано со присуство на друго дете, но дека ситуацијата е променета. Децата јасно наведуваат дека во случај на проблем треба да им се обратат на воспитувачите, што укажува на воспоставен механизам за реакција во случај на загрозеност.

3.2.2. Воспитно-поправен дом – Тетово

Воспитно-поправниот дом во Тетово (ВПД) е единствената установа во државата наменета за сместување на машки малолетни лица осудени на воспитно-поправна мерка во траење од една до пет години. Новата зграда на установата, лоцирана во селото Волковија во Тетово, е отворена во ноември 2020 година и претставува значително подобрување во однос на претходните услови. Вкупниот капацитет на установата изнесува 110 лица, а во изминатата година бројот на сместени лица е зголемен за 50 %. Установата функционира со отворено и затворено одделение, додека полуотворено одделение не е воспоставено поради недостиг на воспитувачи.

Во ВПД се сместени 24 машки лица на возраст од 14 до 23 години, додека една малолетничка е сместена во посебниот женски оддел на установата, кој е воспоставен неодамна. Оваа промена овозможи девојчињата под иста мерка да не се сместуваат повеќе во женското крило на затворот Идризово, каде што претходно престојуваа заедно со возрасните затворенички.

Теренското истражување вклучи опсервација на условите во установата и разговори со пет деца и седум вработени, на различни позиции, кои се секојдневно вклучени во работата на ВПД. Наодите ги опфаќаат условите за живеење, секојдневната организација, пристапот до образование и здравствени услуги, односите меѓу децата и со персоналот, како и клучните потреби и предизвици.

Материјални услови и простор

Условите во ВПД се генерално добри. Новата зграда нуди значително подобрени услови во однос на претходното сместување што се користеше со децении. Објектот е ограден со ограда и има решетки кои, според персоналот, се неопходни заради безбедност на децата. Во објектот постои и приемно одделение со посебна соба за издвојување.

Спалните соби се чисти и уредни, со доволно природна светлина и редовно одржувана хигиена. Секое дете има свој кревет и плакар за лични предмети. Просториите во кои престојуваат се во добра состојба и немаат значајни технички проблеми кои би влијаеле врз секојдневието.

Заедничките простории, како дневната соба, кујната и трпезаријата, се функционални и редовно се одржуваат.

Хигиената во овие делови е на високо ниво. За хигиената во кујната и трпезаријата се одговорни оние деца кои со решение се распределени за активностите во кујна, за што не добиваат надоместок.

Објектот располага со надворешен двор кој се користи за спорт и рекреација, во кој најчесто се игра фудбал, кошарка или пинг-понг. Беше посочено дека дел од реквизитите се постари и дека повремено се потребни поправки или замена, а и дека треба доуредување на дворот, иако генерално е функционален и активно се користи.

Во установата има и дополнителни простории за групна работа, две училници, работилница, фитнес-сала, берберица и пералница. Во работилницата децата се работно ангажирани за изработка на завеси, за што добиваат надоместок кој се чува кај воспитувачите. Децата во затвореното одделение немаат пристап до фитнес-салата.

Во поглед на безбедноста, сите деца кои беа интервјуирани наведоа дека во установата има постојано присуство на обезбедување и дека се чувствуваат безбедно, и за време на денот и во текот на ноќта.

Во однос на просторот за учење, забележано е дека има потреба од повеќе учебници. Во текот на интервјуата, и децата и вработените наведоа дека постои потреба од организирано образование во установата, па во меѓувреме беше воспоставена редовна настава, од понеделник до петок, од 9 до 11 часот.

Секојдневна организација, рутина и ограничувања

Децата сместени во машкиот оддел следат структуриран дневен распоред. Тие наведуваат дека денот започнува со станување и појадок, по што следуваат утрински активности како што се престој во дворот, спортски игри или обврски во кујната, во зависност од тоа дали некој од нив е распределен таму. Неколку деца опишаа дека дел од секојдневието вклучува чистење на собата или одржување на просторите што ги користат. Слободното време најчесто го поминуваат во дворот, играјќи спортови или дружејќи се, како и во дневната соба

Во установата има комплетно опремена берберица, а во 2023 година била спроведена обука и сега децата сами се потстрижуваат. Во објектот има и работилница во која децата се работно ангажирани за изработка на завеси против инсекти, за што добиваат надоместок што им го чуваат воспитувачите.

Користењето мобилни телефони не е дозволено. Децата можат да користат телефон или таблет само кога воспоставуваат контакт со родителите. Неколку деца посочија дека им недостига почеста употреба на телефон или социјални мрежи.

Движењето надвор од установата е строго ограничено и е дозволено само со придружба. Во рамките на установата, децата може слободно да се движат во одредени периоди од денот, во зависност од активностите и распоредот. Навечер следат рутина на туширање и подготовка за спиење.

Девојчето кое е сместено во посебниот женски оддел има сличен дневен распоред, но нејзините активности се одвиваат во исклучително ограничен круг. Таа нема контакт со други деца и се дружи исклучиво со воспитувачката и со припадничките од обезбедувањето, со кои, како што сама истакна, ги спроведува сите активности во текот на денот. Девојчето учествува во образовните активности, при што командирката ѝ помага при учење. Во слободното време останува во рамките на женскиот дел, каде што има ограничени можности за активности во споредба со машките деца. Таа изрази желба да има повеќе друштвени игри, како монопол или „не лути се човече“, и наведе дека би сакала да може да оди дома за викенди.

Децата генерално се чувствуваат запознаени со правилата и најчесто ги почитуваат, односно знаат што се очекува од нив во текот на денот.

Односи меѓу децата и со персоналот

Односите меѓу децата во машкиот оддел на ВПД се главно стабилни и без поголеми конфликти. Неколку деца посочија дека се дружат меѓусебно, играат спортови заедно и го поминуваат најголемиот дел од денот во група. Дел од нив истакнаа дека добро се согласуваат со останатите и дека ретко доаѓа до расправи. Во разговорите, децата повеќе зборуваа за чувството на досада отколку за конфликт, а ниту едно дете не посочи дека се чувствува загрозено од другите.

Вработените посочија дека децата се различни по карактер, но дека најчесто се однесуваат коректно меѓу себе и дека немаат тешкотии во одржувањето на редот и дисциплината во групата. Неколку вработени споменаа дека децата имаат природни несогласувања, но тие се надминуваат брзо и без сериозни последици.

Односите меѓу децата и вработените се претежно стабилни и постои одредено ниво на доверба. Повеќето деца посочија дека воспитувачите и припадниците на обезбедувањето се коректни кон нив и дека можат да им се обратат кога имаат потреба од нешто. Меѓутоа некои од децата наведоа и дека не се сигурни дека, доколку пријават нешто кај персоналот, ќе се преземе нешто. Исто така, во еден случај беше наведено дека персоналот е добар и дека „ако си добар, добри се. Ако не, нормално е да се лоши, и да удрат шамар, еден, два, три“, при што е очигледно дека е нормализирано насилството како одговор на однесување надвор од правилата.

Вработените се трудат да одржуваат позитивен и поддржувачки однос со децата. Според нив, децата најчесто се отворени во комуникацијата и не се воздржуваат да побараат помош. Дел од персоналот истакна дека понекогаш се јавуваат предизвици поврзани со различни потреби и емоционални состојби на децата, но дека овие ситуации се решаваат преку разговор и индивидуален пристап.

Во установата постои 24-часовен надзор и видеокамери во заедничките простории, но не и во спалните соби и тоалетите. Пендреците/оружјето се чува заклучено во шкаф.

Во женскиот дел, девојчето кое нема интеракција со други деца и своите секојдневни активности ги реализира исклучиво со воспитувачката и припадничките на обезбедувањето, наведе дека се чувствува добро прифатено и дека сите што се грижат за неа се коректни, внимателни и поддржувачки. И покрај тоа што структурата на групата во женскиот оддел е сосема различна, во двата дела на установата преовладува впечатокот дека односите меѓу децата и персоналот се позитивни, стабилни и без значајни нарушувања.

Контакти и социјализација

Контактите со надворешниот свет, вклучително и телефонската комуникација, се строго регулирани, но децата имаат право на неограничен број посети и редовна комуникација со надворешниот свет. Од друга страна, секое дете има право двапати неделно на телефонски повици, но и на користење таблет за видеокомуникација.

Контактите со семејството и блиските лица се различни меѓу децата, па така некои од нив одржуваат редовна комуникација со родителите и роднините, додека други ретко се слушаат со своите блиски или воопшто немаат контакт.

Излегувањето надвор од установата, кога е дозволено, исто така претставува значаен дел од контактот со надворешниот свет. Едно дете наведе дека, кога се гледа со семејството и пријателите, тоа му влијае охрабрувачки. За некои деца, викендите и посетите се единствени моменти кога имаат личен контакт со блиските и со луѓе надвор од установата. Едно од нив наведе дека не се гледа со пријателите „за да не му го полнат умот“, додека друго истакна дека со пријателите воопшто не се слуша, туку дека контактите се сведуваат главно на родителите.

Во однос на социјализацијата во самиот дом, децата наведоа дека времето го поминуваат заедно, но дел наведоа дека „тука нема вистински другари“ и дека едни на други си прават лошо. Овие изјави покажуваат дека дел од децата се чувствуваат осамено и дистанцирано.

Девојчето сместено во женскиот оддел истакна дека редовно се слуша со своите родители, двапати неделно. Таа нема други контакти надвор од установата и посочи дека би сакала да има можност да оди дома за викенд.

Здравствена и психо-социјална поддршка

Децата имаат пристап до основна здравствена заштита. Секој четврток установата ја посетуваат општ лекар и стоматолог, а секојдневно во домот е присутен здравствен работник. Установата е оддалечена околу 32 километри од Тетово, што може да влијае врз навременоста на здравствената заштита.

Сите деца не се здравствено осигурени, а дел имаат проблем со регулирање на осигурувањето. Посочени беа и тешкотии при закажување специјалистички прегледи преку системот „МојТермин“.

Психијатар доаѓа во установата повремено, по повик. Во изминатиот период биле фатени пет деца кои користеле психоактивни супстанции. Во здравствените картони се евидентирани дијагнози за употреба на психоактивни супстанции, како и случаи на хепатит Ц кај две деца. Во амбулантата не постои лек за третман на предозирање од опијати. Дел од децата примаат терапија со седативи и невролептици, при што е забележано дека некои од нив понекогаш не ја земаат терапијата или ја кријат.

Во установата е ангажиран психолог кој спроведува психолошки работилници со децата. Кога е потребна дополнителна интервенција или специјалистички преглед, децата се упатуваат во здравствени установи надвор од ВПД.

Поголемиот дел од децата се во пубертет, со претходно асоцијално или криминогено однесување, и често потекнуваат од семејства со изразени социјални проблеми. Најчестите предизвици со кои се соочуваат се недоволната или неприсутната поддршка од семејството и од пошироката средина, како и употребата на наркотични средства. За вработените, особено сложени се случаите на деца кои се на медицинско-психолошки третман и кај кои е неопходен постојан надзор и индивидуализиран пристап.

Различните возрасни групи имаат различни потреби. Малолетните деца бараат повеќе надзор, емоционална поддршка и активности и игри, за да го одржат вниманието и да го намалат чувството на напнатост или немир, додека постарите имаат потреба поврзана со развој на идентитет, прифаќање, учење нови вештини и можност за развивање лични интереси.

Персонал и организација на работата

Вработените наведоа дека секојдневно се соочуваат со различни предизвици во работата со децата. Иако наведуваат дека системот главно функционира, работната динамика е интензивна и бара постојана присутност, следење и брза реакција кога ќе се појават проблеми.

Комуникацијата со децата најчесто е добра, а во поголемиот дел од времето децата се однесуваат коректно. Сепак, вработените посочија дека дел од нив имаат моменти кога потешко се справуваат со емоциите, но дека со разговор и поддршка ситуациите најчесто се смируваат.

Во однос на човечките ресурси, постои значителен недостиг на кадар, на пример, педагог во стручниот тим, како и воспитувачи и инструктори, но и затворски полицајци, особено од женски пол. Дополнително, вработените истакнуваат дека треба почесто да се спроведуваат обуки за персоналот и дека е потребна дополнителна едукација, особено за работа со деца на медицинско-психолошки третман и со агресивно однесување.

Генералниот впечаток е дека со расположливите ресурси работата се изведува оптимално, но и дека е потребно доопремување и редовно одржување на постоечката опрема, за да може установата да функционира поефикасно.

3.2.3. Јавна установа Детски дом „11 Октомври“

Во рамки на Домот за деца без родители и родителска грижа „11 Октомври“ функционираат три мали групни домови во кои се сместени вкупно 16 деца и млади на возраст од осум до деветнаесет години, од различна етничка припадност. Некои од нив се браќа и сестри. Установата повеќе не функционира како голема институција, туку преку организациски единици за поддржано живеење во заедницата.

Во текот на теренската работа беа спроведени три целни групи со вкупно 14 деца, како и разговори со раководителката на организациските единици и пет воспитувачки/ки. Разговорите се водеа за секојдневниот живот, условите за сместување, односите со персоналот, исхраната, пристапот до здравствени услуги и контактот со надворешни институции.

Во секоја организациска единица во текот на денот на смена работи еден воспитувач и еден негувател, додека навечер останува само негувател. Во утринската смена работи и готвач, кој ја подготвува храната.

Материјални услови и инфраструктура

Организациските единици се наоѓаат во урбани делови на градот Скопје и нудат добри, но и нееднакви услови за живеење. Сите објекти се чисти и функционални, но дел од нив се постари и потребно е повремено реновирање и подобрување на ентериерот. Во некои од домовите се забележани оштетени ѕидови и мебел, проблеми со греењето, како неисправни клима-уреди. Во некои домови заедничкиот простор е тесен, што може да го ограничи користењето кога се присутни сите деца, имајќи предвид дека го користат најмалку пет деца и еден-двајца вработени.

Организациските единици се приспособени за семејно живеење, но две од нив се наоѓаат на трети кат во станбени згради без лифт, што може да претставува проблем при евакуација и ризик во случај на потреба од итна медицинска интервенција. Надворешниот простор е ограничен во две единици, каде излезот води директно на улица.

Хигиена, исхрана и секојдневна грижа

Хигиената во организациските единици е на задоволително ниво.

Децата учествуваат во чистењето и подредувањето, а некогаш и во подготовката на оброците, што позитивно влијае врз развојот на нивната самостојност и одговорност. Храната се подготвува од готвачот во кујната во рамки на секој дом, за појадок и ручек, а според мени кое се договара со медицинската сестра.

Во секоја организациска единица има куќен ред, кој најчесто се почитува, а секоја од нив има сопствена динамика.

Децата имаат свој личен простор што можат да го уредат, но во дел од домовите приватноста е ограничена, бидејќи нема доволно место за да може секое дете да има свое биро или можност за тивко катче за учење, па по потреба мораат да се договараат и да се менуваат при користење.

Постарите деца, кои посетуваат средно училиште, изразија незадоволство поради ограниченото време за излегување навечер и малата сума што ја добиваат како џепарлак. Тие наведоа дека би сакале да располагаат со повеќе пари за лични потреби, козметика и излегувања.

Образование и активности

Сите деца се вклучени во редовното образование и редовно го посетуваат училиштето. Помалите деца, до петто одделение, се придружувани од воспитувач, додека постарите одат самостојно на училиште. Дел од децата имаат поддршка и од образовни асистенти.

Во организациските единици повремено се организираат работилници за децата на различни теми. Најголем дел од децата се вклучени во дополнителни активности надвор од домот, како што се тренирање фудбал, курсеви за странски јазици и слично, кои се во согласност со нивните интереси.

Вработените обезбедуваат поддршка во учењето во домот. Тие се во постојан контакт со наставниците на децата и имаат добра соработка со нив.

Од страна на установата се организираат патувања и летувања.

Здравствена состојба и поддршка

Здравствената состојба на децата е главно стабилна. Во последниот период, сите прегледи во текот на првата смена се спроведуваат во придружба на медицинската сестра, што понекогаш ја усложнува организацијата и доведува до одложувања, особено за време на викенди или кога повеќе деца имаат потреба од преглед.

Децата имаат повремен пристап до психолог, обезбеден преку надворешна организација, но оваа поддршка не е редовна. Дел од децата истакнаа дека имаат потреба од редовна работа со психолог, особено деца со трауматски искуства.

Односи и атмосфера

Односите меѓу децата се генерално добри, но во некои групи се јавуваат проблеми со однесување кај поединечни деца, што влијае врз динамиката и чувството на безбедност во домот. Во неколку наврати се забележани агресивно однесување и вербални конфликти.

Во организациските единици во кои е забележано дека дел од децата имаат проблематично однесување, тоа влијаело врз секојдневното функционирање и врз атмосферата во групата. Едно дете било преместено во установа за деца со воспитно-социјални проблеми, поради повторено несоодветно и ризично однесување, кое вклучувало и обиди за несакан физички контакт со други деца од домот. Според извештаите, ова дете подолго време покажувало нарушувања во однесувањето кое очигледно не можеле да се стабилизираат. Во друга организациска единица е сместено дете кое во последно време покажува агресивни реакции, а кое во одредени ситуации искажува физичка и вербална агресија кон останатите деца, како и автоагресија. Децата истакнаа дека оваа ситуација создава стрес, додека вработените потврдија дека е потребна континуирана психијатриска поддршка.

Во повеќето од организациските единици постои позитивен однос помеѓу децата и вработените, како и чувство на поддршка и блискост. Иако не им се допаѓаат сите правила во домовите, како ограничувањето на користењето мобилни телефони, инсистирањето на учење и контролираното време за излегување, повеќето се свесни дека овие правила се за нивно добро. За една воспитувачка беше наведено дека ја доживуваат како „родена мајка“ и дека некои од воспитувачките веќе ги познаваат толку добро што можат да ја забележат секоја промена кај нив.

Во некои случаи децата изјавија дека биле навредувани од поединечни негувателки. За овие случаи разговарале со други вработени, но не биле преземени конкретни мерки. Некои деца сметаат дека постои разлика во односот на вработените кон машките и кон женските деца, односно дека машките деца се во поповолна положба, бидејќи почесто им се „прогледува низ прсти“ кога се однесуваат несоодветно.

Контакт со семејствата и институциите

Дел од децата имаат контакти со родители или роднини, со поранешни згрижувачи. Некои од нив добиваат и финансиска поддршка од нив.

Вработените наведуваат дека понекогаш имаат тешкотии во соработката со одредени центри за социјална работа, особено кога е потребна согласност за одредени постапки

3.2.4. Специјален завод во Демир Капија

Теренската работа во Специјалниот завод во Демир Капија ги опфати и главната институционална зграда и дванаесетте организациски единици, односно мали групни домови кои се формирани и управувани од Заводот. Притоа беа опфатени вкупно 117 лица, а податоците беа добиени преку опсервации, разговори со вработените и со дел од корисниците кои можат да комуницираат и да го изразат своето мислење. Во разговорите беа опфатени ВД-директорката на установата, која е и специјален едукатор, две социјални работнички, три координаторки на организациските единици, две медицински сестри, една лаборантка, како и повеќе од дванаесет негуватели/ки. Преку овие разговори беа добиени податоци за организацијата на секојдневието, за здравствената и психолошката поддршка, потоа за исхраната, односите меѓу персоналот и корисниците, како и за најчестите предизвици со кои се соочува установата.

Во установата постои континуиран недостиг на персонал, особено стручен кадар и медицински сестри, што директно влијае врз квалитетот на грижата. На располагање се само четири медицински сестри, поделени две во главната зграда и две во малите групни домови, што е недоволно за бројот и потребите на корисниците. Овој недостиг е придружен со тешкотии во задржување на кадарот, бидејќи работата во Заводот е комплексна, емоционално предизвикувачка и често непривлечна за младите лица.

Здравствената заштита се обезбедува преку надворешни специјалисти: општ лекар доаѓа еднаш месечно и по повик, психијатар двапати месечно, а физијатар двапати месечно. Систематски прегледи се вршат само еднаш годишно, а најчести здравствени проблеми се респираторните заболувања, како бронхитиси и пневмонии. За лицата со дијабетес постои приспособена исхрана, но менито се подготвува главно централизирано во Заводот, со ограничена можност за индивидуални желби или потреби.

Сите жени до педесетгодишна возраст се под контрацептивна терапија, за која е претходно побарана согласност, но не постои дополнителна психолошка или медицинска поддршка во врска со оваа пракса.

Во секојдневната работа се забележува дека вработените добро ги познаваат корисниците, комуницираат со нив и умеат да се справат со нивните состојби, дури и во ситуации на агресија или автоагресивно однесување, иако не постои писмен протокол за постапување во такви случаи. Тие искусно имаат развиено начини за смирување и превенција на ризични ситуации, што сведочи за лична посветеност, но истовремено укажува на потребата од стандардизирани процедури.

Во разговорите беа забележани и предизвици во соработката со здравствените и социјалните институции. И покрај позитивните промени, сè уште има примери на дискриминаторски ставови од здравствени работници, како и на неподготвеност на одредени центри за социјална работа да одговорат навремено или конструктивно на барањата на установата. Овие појави ја отежнуваат координацијата и создаваат чувство на институционална изолација. Контактот на корисниците со семејствата е редок. Според законската обврска, старателите треба најмалку двапати годишно да ги посетуваат лицата под нивна грижа, но во пракса овој број е многу помал, а значителен дел од корисниците воопшто немаат посети.

Голем дел од корисниците имаат целосно одземена деловна способност, а на ниту еден досега не му била вратена, што дополнително ја ограничува можноста за учество во одлуките кои се однесуваат на нивниот живот. Дополнителен системски проблем претставува фактот дека обдукција на починати лица речиси никогаш не се извршува, што го отежнува мониторингот на условите и на можните пропусти во грижата.

3.2.4.1. Главна зграда на Специјалниот завод во Демир Капија

Во главната зграда на Специјалниот завод во Демир Капија моментално се сместени 54 лица, меѓу кои и двајца корисници од организациските единици, кои се вратени во установата поради здравствената состојба, односно заради потреба од постојана кислородна поддршка.

Лицата кои се сместени овде се лица за кои е проценето дека имаат најсложени здравствени состојби, како и лица кои одбиле преселување во мали групни домови, најчесто поради долготрајниот престој и чувството на припадност кон институцијата.

Иако зградата формално е во процес на затворање, таа и натаму функционира со ограничени ресурси, без значителни инвестиции или подобрувања на условите.

Во главната зграда на установата нема спроведено реновирање со години, поради забраната за нови сместувања и очекуваното префрлање во новиот објект, т.н. Депанданс, кој е завршен, но сè уште нефункционален поради технички проблеми со системот за греење и ладење. Вработените и корисниците веќе подолг период чекаат на интервенција од страна на Министерството за социјална политика, демографија и млади, за да може преселбата конечно да се оствари.

Посебно загрижувачки е фактот дека во установата се сместени две лица без матичен број, едно од нив и без државјанство, поради што можат да користат само приватни здравствени услуги. И покрај долгогодишните напори на Заводот за решавање на нивниот стаус, нивниот случај и понатаму останува нерешен, што претставува сериозно прекршување на нивните човекови права, особено правото на здравствена заштита и правниот идентитет.

Материјални услови и инфраструктура

Општите услови во главната зграда се неадекватни. Просториите за престој во некои оддели се функционални, но тоалетите и санитарните јазли се во многу лоша состојба.

Во Одделот А во моментот се сместени 18 лица. Спалните соби и заедничката просторија се во релативно добра состојба, но останатите санитарни и помошни простории се дотраени. Во Одделот Б, каде што се сместени 14 лица, условите се многу лоши. Забележани се оштетени ѕидови со дупки до соседните простории, напукнати стакла на вратите. Одделот Ц, кој сместува 20 лица, претставува најзагрижувачкиот дел, во него состојбата е под стандардите за човечно живеење и бара итна интервенција.

Овие состојби укажуваат на тоа дека установата веќе долго време функционира во „преоден вакуум“ како резултат на формалната забрана за уредување и вложување во просторот, но реалноста е дека луѓето сè уште живеат таму. Во вакви услови, достоинството и здравјето на корисниците се сериозно загрозувани, особено затоа што дел од нив имаат изразена потреба од поддршка и медицинска нега.

Хигиена, облека и секојдневна грижа

Поради застарената инфраструктура и ограничените ресурси, хигиенските стандарди се минимални. Во хигиенските простории често се јавуваат проблеми со влага, оштетени површини и недоволна опрема, што претставува ризик за инфекција и ја нарушува приватноста при користење.

Корисниците немаат лична облека, бидејќи целата гардероба се пере заедно во главната перална. Ова може да придонесе за ослабување на чувството на лична припадност и индивидуалност.

Храната за сите корисници се подготвува во главната кујна. Секојдневно се служат три главни оброци и две ужинки, а за лицата со дијабетес се води грижа преку приспособена исхрана која вклучува намален внес на леб и шеќер.

Здравствена состојба и медицинска поддршка

Во Заводот се сместени лица со тешки хронични и комбинирани здравствени состојби. Во установата престојува и едно лице со психоза и без категоризација, кое било сместено со согласност од Министерството за социјална политика, демографија и млади, и иако престојот требало да биде краткорочен, поради административни пречки и недостиг на алтернативно сместување, лицето останало во установата подолго време.

Здравствената служба функционира со минимален капацитет. Медицинските сестри не добиваат стручни обуки и се чувствуваат „заборавени од здравството“. И покрај тоа што секој нов медицински уред е добредојден, без стручен кадар, техничката опременост нема практична вредност. Така, на пример, во установата постои ЕКГ-апарат, но нема лице кое може да го користи или да ги чита резултатите, што ја ограничува употребливоста на опремата.

Персонал и професионален капацитет

Во главната зграда има ограничен број вработени, кои го покриваат целиот опсег на секојдневни активности, вклучувајќи нега, хигиена, медицинска поддршка.

Постојаниот недостиг на персонал, во комбинација со комплексноста на работата, создава високо оптоварување кај вработените, кои често извршуваат повеќе задачи од предвиденото, без стручна поддршка и без можности за одмор или супервизија. Ова води кон чувство на исцрпеност и намалена мотивација.

Активности и социјализација

Движењето на корисниците е многу ограничено. Така, на пример, лицата од Одделот Ц се изнесуваат надвор само повремено, и тоа кога има доволно персонал и добри временски услови.

Дел од лицата самостојно се движат во кругот на установата или, по проценка на персоналот, можат да излезат надвор, на пример, до продавница, но овие случаи се поретки. Поголемиот дел од денот корисниците го минуваат во затворени простории.

Оваа долготрајна изолација може да има негативно влијание врз нивното психичко и физичко здравје и ја засилува пасивноста.

3.2.4.2. Мали групни домови под Специјалниот завод во Демир Капија

Во малите групни домови под Специјалниот завод во Демир Капија се сместени вкупно 63 лица, распоредени во вкупно 12 организациски единици, од кои осум во Демир Капија и четири во Неготино. Корисниците се претежно лица со умерена, тешка и најтешка интелектуална и комбинирана попреченост, од кои дел имаат и физички ограничувања во подвижноста.

Домовите се најчесто сместени во простории под наем, односно во приземни куќи или катови од куќи кои се без (функционален) лифт, што е пречка за лицата во количка или со намалена подвижност да го напуштат домот.

Иако процесот на деинституционализација овозможи напуштање на големата установа и сместување во помали домови со значително подобри услови, во пракса, тоа секогаш не значи вистинска интеграција во заедницата. Како што забележуваат вработените, „се случи она од што најмногу се плашевме, дека корисниците само се преселија во поубави материјални услови“, без да се создадат нови услуги во заедницата, без поддршка или општествена вклученост.

Материјални услови и инфраструктура

Во поголемиот дел од домовите хигиената и одржувањето се оценети како задоволителни до добри. Просториите се чисти, со основен мебел и опрема, но во некои од објектите се забележува старост на објектите, пред сè, поради нередовно реновирање, влага во некои соби и недоволна просторност, особено во дневните простории, каде што се собираат повеќе лица. Во мал дел од куќите некои од корисниците спијат во дневниот простор

Греењето е соодветно, но исклучиво на електрична енергија, што носи значителен финансиски товар. Неколку спални соби се недоволно загреани, што е особено ризично за лица со хронични болести или со ограничена подвижност.

Пристапноста е еден од најсериозните проблеми, бидејќи неколку куќи се на кат, со стрмни скали и без лифтови, или со нефункционални лифтови, а некои имаат земјени или каменливи пристапни патишта. Овие услови директно ја ограничуваат физичката подвижност на корисниците, поради што многумина не излегуваат од домот со години, што може да придонесе за нарушување на нивното физичко и ментално здравје. Поради тоа, најголем дел од корисниците за излегување надвор од домот зависат од тоа дали има слободен вработен кој би можел да ги изнесе.

Хигиена и секојдневна грижа

Хигиената во повеќето домови е оценета како прифатлива, а во неколку случаи се забележува непријатна миризба и недоволна вентилација во спалните соби. Грижата за личната хигиена и бањањето се организирани според распоред (на одредени денови и „по потреба“), што не дозволува индивидуален пристап. Во секоја организациска единица има корисници кои користат пелени.

Сите негувателки истовремено чистат, готват, даваат секојдневна медицинска терапија и се грижат за хигиената на корисниците, што влијае врз времето за активности кои би го поттикнале личниот развој на жителите. Во секојдневието се забележува позитивен аспект што дел од корисниците учествуваат во одржување на домот, во чистење, миење садови или подготвување кафе, што претставува форма на поддржана самостојност.

Приватност и личен простор

Во најголем дел од организациските единици корисниците се поделени во спални соби според пол и меѓусебна согласност, а во одредени случаи поделбата се базира и врз лични навики и желби за сместување со одредено лице или според заеднички интереси, на пример, гледање телевизорија доцна навечер или порано легнување. Таквата флексибилност претставува позитивен чекор во однос на класичниот институционален модел, каде што корисниците имаат ограничено право на избор. Неколку корисници имаат сопствени соби, додека повеќето ги делат спалните соби со уште едно, две, поретко и три лица.

Секој корисник има свој кревет и плакар, а дел од нив го доживуваат просторот како навистина свој и гордо ги покажуваат личните работи. Во некои домови корисниците самостојно го уредуваат својот простор со декорации, што укажува на развивање чувство на припадност и личен идентитет.

Сепак, немањето доволно простор и приватни простории останува ограничувачки фактор. Спалните се најчесто заеднички, а бањата е една и се користи колективно. Ова може да влијае врз чувството на достоинство и лична слобода.

Кадар и професионален капацитет

Просечниот сооднос е една негувателка на пет-шест лица, што е под стандардите за оваа категорија на корисници, додека специјалните едукатори најчесто се истовремено и координатори на најмалку две организациски единици, поради што немаат секогаш доволно време за индивидуална работа со корисниците. Ова води до состојба каде што основните биолошки потреби се задоволени, но психо-социјалните и развојни потреби се во ризик да бидат препознаени.

Односите меѓу вработените и корисниците во повеќето домови се топли и пријателски, но преовладува инфантилизација, односно вработените ги нарекуваат корисниците „деца“, без разлика на возраста. Овој пристап, иако не произлегува од лоша намера, го одржува патерналистичкиот модел на грижа. Вработените се добро запознаени со секојдневните навики и потреби на корисниците, а корисниците имаат позитивен однос кон вработените. Исто така, постојат и позитивни примери, кога благодарение на упорната работа на специјалниот едукатор, возрасна жена за првпат на 80-годишна возраст почнува смостојно да оди во тоалет.

Здравствена и психо-социјална поддршка

Во сите организациски единици е забележан минимален пристап до медицинска и психолошка поддршка. Посетите од лекар се повремени и по потреба, а корисниците немаат физиотерапија. Оваа состојба создава ризик од занемарување на здравствените потреби, особено кај лица со хронични заболувања, неподвижни или со потреба од редовна рехабилитација.

Безбедност и ризици

Домовите на кат без лифт претставуваат сериозен ризик при евакуација.

Лошата пристапност до надворешниот простор и присуството на кучиња скитници дополнително ја ограничуваат безбедноста при движење надвор од домот.

Во некои единици се забележани лица со агресивно однесување, што создава потенцијална закана за останатите корисници, особено затоа што персоналот е малуброен.

Активности и учество

Во ниту еден дом не постои организирана дневна или рекреативна програма. Активностите се ограничени на домашни задачи и спорадични активности како берење јаболка или лаванда во дворот. Организациските единици немаат опрема за физичка активност, а имаат и ограничени материјали за учење или за креативно изразување. Неколку лица покажуваат интерес и иницијатива и излегуваат самостојно во околината. Недостигот од активности води до монотонија и институционална рутина, со што се губи суштината на малите групни домови како форма на поддржано живеење, а не само сместување.

Социјална инклузија и контакт со заедницата

Не постојат услуги во заедницата, односно нема дневен центар, нема активности со локални институции или невладини организации. Корисниците ретко стапуваат во контакт со жителите на заедницата и најчесто се изолирани во домовите. Дури и кога се движат надвор, најголем дел се секогаш со придружба, а излегувањето зависи од расположливоста на вработените. Овој модел, иако формално деинституционализиран, во суштина, ја репродуцира институционалната изолација, само во помал обем и во нови, подобрени материјални услови.

3.3. Анализа на податоците од интервјуа со релевантни чинители

3.3.1. Општа состојба и услови

Интервјуираните лица укажуваат на постоење на значително различни услови меѓу различните видови институции, со јасно видлив јаз помеѓу напредокот во помодерните објекти и продолжените структурни слабости во дел од специјализираните установи. Додека во некои објекти, како на воспитно-поправните установи, условите се оценети како одлични, во други и понатаму постојат ограничувања кои го нарушуваат квалитетот на секојдневното живеење.

Неколку од интервјуираните лица укажаа дека станбените услови се формално подобрени во споредба со минатото и нудат „посоодветна средина“, но не и доволно постимулативна, особено во установи каде што се сместени деца и млади со комплексни потреби.⁸⁶ Недостигот од опрема, материјали за активности и соодветни простори за рехабилитација и учење се повторува како системски проблем. Едно од интервјуираните лица истакнува дека сегашните услови во институциите, како Специјалниот завод во Демир Капија, „не обезбедуваат почитување и уживање на основните човекови права“,⁸⁷ што укажува на потреба од суштински подобрувања, а не само од техничко одржување.

Пристапноста е издвоена како посебен проблем. Според едно од интервјуата, „пристапноста е предизвик за лица со физичка попреченост“.⁸⁸ Притоа, дел од објектите, иако реновирани или функционални, не се приспособени за различните видови попреченост.

Во одделни институции дополнителен проблем претставува географската оддалеченост од поголемите населени места, што ги ограничува контактите со семејствата и „сериозно влијае на можностите за примање посети“.⁸⁹

Истовремено, постојат и позитивни примери. На пример, во ВПД во Тетово условите се опишуваат како одлични.⁹⁰ Таквото искуство покажува дека, кога има вложувања, соодветна организација и кадар, можно е да се обезбедат квалитетни услови.

3.3.2. Потребни на децата и лицата сместени во институциите

Профилот на децата и младите сместени во различните институции е хетероген, но интервјуираните укажуваат дека голем дел имаат комбинирани, комплексни или поинтензивни потреби, кои бараат континуирана и индивидуализирана поддршка. Притоа, децата со попреченост се „сместени во посоодветна средина, но не и постимулативна, што би им била потребна за нивниот развој на преостанатите капацитети и потенцијали“.

Интервјуираните нагласуваат дека институционалниот систем не е целосно приспособен за различните категории деца, особено за оние со интелектуална и сензорна попреченост.⁹¹ Ова доведува до ситуација каде што дел од децата не добиваат грижа која одговара на нивните реални потреби.

⁸⁶ Интервју со стручно лице, интервју со претставничка на институција

⁸⁷ Интервју со претставничка на институција

⁸⁸ Интервју со стручно лице.

⁸⁹ Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

⁹⁰ Интервју со правна експертка

⁹¹ Интервју со претставничка на граѓанско здружение

Потребите на децата со попреченост често остануваат незадоволени поради недостиг на кадар со соодветни професионални компетенции, но и поради ограничени услуги. Во некои установи, корисниците имаат пристап само до основни активности од секојдневниот живот, додека развојните, рехабилитациските и психо-социјалните услуги се ограничени или недостапни.⁹² Ова особено ги погодува децата со најтешки форми на попреченост и оние кои би имале значајна корист од рана интервенција, структуриран третман или специјализирана поддршка.

Некои од интервјуираните лица посочија дека „има системски проблем во однос со работа на институциите со деца во ризик и посебно деца со насилно однесување со кои не се работи доволно да се превенира нивното инволвирање во криминални активности“.⁹³ Ова укажува на недостиг од интервентни, терапевтски и превентивни услуги.

Во дел од установите, интервјуираните забележуваат дека децата се чувствуваат генерално безбедно и имаат доверба во персоналот.

Посебно значајна тема е издвојувањето на деца од групата кога институцијата не може да одговори на нивните потреби. Во едно од интервјуата се опишува случај на дете со попреченост кое е сместено во ВПД и кое е изолирано од другите поради неспособноста на тимот истовремено да работи со него и со останатите, што укажува на сериозен системски недостиг на специјализирани услуги и персонал.⁹⁴

3.3.3. Услуги и програми

Според интервјуираните лица, во повеќето институции услугите и програмите за децата се ограничени, недоволно развиени и често сведени на основни активности од секојдневниот живот. Иако е забележен развој на поединечни услуги на национално ниво, тој развој не е „рамномерен и најчесто се застапени услугите лична асистенција и услуги на дневен престој“.⁹⁵

Во дел од специјализираните установи, активностите што им се достапни на сместените лица најчесто се поврзани со хигиена, исхрана и одржување на здравствената состојба. Недостасуваат стимулирачки, развојни и рехабилитациски програми, кои би придонеле за напредок на капацитетите на децата со попреченост.⁹⁶

⁹² Интервју со претставничка на институција

⁹³ Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

⁹⁴ Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

⁹⁵ Интервју со претставничка на институција.

⁹⁶ Интервју со претставничка на институција.

Дополнително, психо-социјалниот третман, окупационата терапија и вокациските активности се „недоволни“ или целосно отсутуваат.⁹⁷ На повеќе места активностите зависат од проекти или поддршка од донатори, но не и од редовно финансирање, што создава нестабилност во обезбедувањето на услугите. Услугите што треба да им бидат достапни на децата „не се само сместување, храна и одење во училиште“, туку и пристап до психолог, стекнување работни вештини, спорт и хоби-активности, кои најчесто не се буџетирани и зависат од донации.⁹⁸

Во воспитно-поправните установи, иако просторните услови може да бидат добри, структурираните активности за учење, развој и социјализација остануваат оскудни. На пример, во една установа децата „имаат активност на плетење пластични завеси, но немаат структурирани други активности освен задолжителната работа со тимот“.⁹⁹

Иако во некои установи постојат обиди за обезбедување пристап до образование, недостапни се голем број активности од развоен и од рекреативен карактер. Недостигаат финансиски средства за вклучување на децата во спортски клубови, уметнички програми или други групи со врсници, што ги ограничува нивниот социјален развој, самодовербата и интеграцијата во заедницата.¹⁰⁰

Во интервјуата се истакнува потребата за програми засновани врз интересите и потребите на самите деца, вклучително и активности како занаети, музика, глуми и други практични вештини, кои можат да бидат од суштинско значење за нивниот развој и за психо-социјалната благосостојба.¹⁰¹

Иако формално постојат услуги, според интервјуираните лица, нивниот квалитет, достапноста и доследноста се ограничени, што сериозно го намалува потенцијалот за рехабилитација, развој и успешна интеграција на децата по напуштањето на институциите.

3.3.4. Кадар

Прашањето за кадарот се појавува како една од најчестите теми во сите интервјуа. Без разлика за која од установите станува збор, сите интервјуирани лица се согласуваат дека кадарот во установите е недоволен, нецелосно обучен, преоптоварен со обврски и без соодветна поддршка.

⁹⁷ Интервју со стручно лице.

⁹⁸ Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

⁹⁹ Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

¹⁰⁰ Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

¹⁰¹ Интервју со стручно лице.

Според некои од интервјуираните, „најголем предизвик е обезбедување на кадар, бидејќи сите институции имаат недостаток од истиот, а од тој кадар што го има, дел е несоодветно обучен за работа со деца во ризик/со попреченост или пак капацитетот на кадарот е таков да не може да се обучи“.¹⁰² Во повеќето институции, бројот на вработени е далеку под потребите, како квантитативно така и според професионалниот профил. На пример, во Специјалниот завод во Демир Капија има недоволен број вработени и недостаток на кадри како негуватели, медицински сестри, специјални едукатори и рехабилитатори, физиотерапевти, окупациони терапевти.¹⁰³ Недостигот од специјализирани профили доведува до ситуации кога вработените немаат капацитет да се справат со деца и лица кои имаат посложени потреби, што влијае врз квалитетот на грижата, безбедноста и развојната поддршка.

Во некои установи ситуацијата е дополнително усложнета со промени во организациската структура. На пример, отворањето одделение за девојчиња во ВПД Тетово значело дека за успешно функционирање ќе биде потребно дуплирање на кадарот, но наместо тоа, биле вработени само две нови лица, што создава сериозен дисбаланс меѓу обемот на работа и расположивиот персонал.¹⁰⁴

Покрај бројноста, интервјуираните укажуваат и на недостаток од континуирани и релевантни обуки. „Не се обезбедени обуки за вработените за унапредување на работата“, особено за современи пристапи во грижата за лица со најтешка попреченост.¹⁰⁵ Таму каде што има обуки, нивната ефективност е ограничена.¹⁰⁶

Повеќе соговорници истакнуваат и недостиг од психолошка поддршка и супервизија за вработените, што дополнително го зголемува ризикот од прегорување, намалена мотивација и ригидни практики. Како што наведува едно интервјуирано лице, неопходно е да се обезбеди поддршка за „зачувување на сензибилитетот на вработените и обезбедување на психолошка поддршка“.¹⁰⁷

3.3.5. Меѓусекторска соработка и институционална координација

Меѓусекторската соработка се издвојува како една од најслабите точки во системот на грижа за деца во ризик и деца и лица со попреченост. Сите интервјуирани укажуваат на постоењето на празнини, нејасни улоги, ограничени капацитети и недоволно усогласени интервенции меѓу социјалните, здравствените и образовните служби.

¹⁰² Интервју со правна експертка.

¹⁰³ Интервју со претставничка на институција.

¹⁰⁴ Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

¹⁰⁵ Интервју со претставничка на институција.

¹⁰⁶ Интервју со правна експертка.

¹⁰⁷ Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

Неколку од интервјуирани лица забележуваат дека, иако законски постои поделба на надлежности, на терен улогите често не се разбираат или не се исполнуваат соодветно, па така, на пример, „вработените [во различни институции] не се доволно запознаени со своите обврски и последиците од неисполнувањето“.¹⁰⁸ Ова се однесува и на училиштата кои „не забележуваат промени во однесување“, и на центрите за социјална работа, кои мерките ги спроведуваат повеќе формално отколку суштински.¹⁰⁹

Недостатокот од капацитети и ресурси е чест фактор кој ја ограничува соработката. Дури и таму каде што постои добра волја, институциите немаат доволно кадар за навремено реагирање или за извршување на обврските.

Според повеќето од интервјуираните, здравствениот сектор е најслабата алка во координацијата. Едно од интервјуираните лица смета дека треба значително да се унапредат достапноста и организацијата на здравствените услуги за децата со попреченост, бидејќи тие имаат придружни здравствени состојби кои бараат континуирано следење.¹¹⁰ На пример, матичниот лекар на корисниците на Специјалниот завод во Демир Капија е во Неготино, па секој ден се оди по неколкупати дотаму, за да се земе упат и понатаму лицата се препраќаат до здравствените установи во регионот или во Скопје за специјалистички услуги.¹¹¹

Во одредени средини, соработката е функционална и професионална, но тоа најчесто зависи од индивидуалниот ангажман на вработените. Ова покажува дека добрата комуникација е можна, но не е системски гарантирана.

Немањето координација особено доаѓа до израз кога е потребна итна интервенција. Неопходно е „итно стигнување во полициска станица на ЦСР и веднаш ангажирање на адвокат... брз прием во случај на итни здравствени ситуации и состојби кој ќе спречи бегство на детето“;¹¹² но во пракса овие постапки се бавни и недоволно ефикасни.

3.3.6. Заштита на правата

Механизмите за заштита на правата на децата формално постојат, но нивната употреба, достапноста и ефективноста значително варираат. Интервјуираните лица нагласуваат дека системот не функционира превентивно, често реагира само по потреба и не успева да обезбеди доволно сигурен и пристапен начин децата да побараат помош.

¹⁰⁸ Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

¹⁰⁹ Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

¹¹⁰ Интервју со претставничка на институција.

¹¹¹ Интервју со претставничка на институција.

¹¹² Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

Некои од интервјуираните сметаат дека децата „не се информирани дека имаат право да побараат помош кога нивните права се загрозени“.¹¹³ Притоа, недоволната информираност ја намалува веројатноста децата навремено да пријават злоупотреба или повреда на права и создава зависност од тоа дали некој од персоналот ќе препознае ризик или ќе преземе иницијатива.

Недостигот на анонимност е сериозна пречка во дел од институциите. „Нема анонимност при пријавување, што ги обесхрабрува децата да пријавуваат“.¹¹⁴ Ова укажува на фактот дека и кога постои формален механизам, психолошката и практичната бариера не се надминати, особено во установи каде што децата живеат заедно со вработените кои треба да го спроведат механизмот.

Постојат позитивни примери, каде што децата имаат „доверба во воспитувачите“ и се охрабрени да пријават доколку нешто им се случи.¹¹⁵ Сепак, ова се должи на релациска доверба, а не на стабилен и формално функционален систем, што значи дека оваа практика може да не биде користена во други институции.

Во однос на постоечките надворешни механизми, дел од интервјуираните сметаат дека нивната улога често се активира само по поднесена претставка. Притоа, надзорите и интервенциите најчесто се „по потреба, но не и превентивно“.¹¹⁶

3.3.7. Учество во донесување одлуки

Учеството на децата во процесите што ги засегаат се појавува како тема која е вклучена во законската рамка, но значително помалку е присутна во практиката на институциите.

Во неколку интервјуа се нагласува дека децата и лицата кои се сместени во установите генерално „сметаат дека тие не се тие кои одлучуваат“ и често имаат чувство дека нивните гласови не влијаат врз одредени процеси. Ова укажува на постоечки јаз помеѓу принципите на партиципација и секојдневната институционална реалност.

Сепак, постојат и позитивни примери, особено во рамки на програми кои се спроведуваат преку проекти или надворешни интервенции, во кои преку активностите им е „дозволено да зборуваме директно со нив и да одлучиме заедно што би сакале да прават и на кој начин“.¹¹⁷

¹¹³ Интервју со правна експертка.

¹¹⁴ Интервју со стручно лице

¹¹⁵ Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

¹¹⁶ Интервју со претставничка на институција.

¹¹⁷ Интервју со претставничка на граѓанско здружение.

Ова значи дека децата имаат можност за активно учество, но тоа зависи од присуство на надворешен актер, а не од системски воспоставена практика.

Едно од интервјуираните лица наведува дека децата „најдобро знаат да кажат што им чини добро, а што лошо, ако им се дозволи тоа“. Ова ја истакнува не само потребата туку и способноста на децата да учествуваат кога условите им го дозволуваат тоа.

Во некои установи учеството е минимално и децата „ретко имаат можност да го изразат мислењето, а уште поретко да учествуваат во одлуките што ги засегаат“.¹¹⁸ Ова укажува дека партиципацијата е структурно ограничена и дека потребите на децата и лицата сместени во установите сè уште не се интегрират во системот на планирање, грижа и заштита.

¹¹⁸ Интервју со правна експертка.

4. ЗАКЛУЧОЦИ И НАСОКИ ЗА УНАПРЕДУВАЊЕ НА СИСТЕМСКАТА ПОДДРШКА И НА КВАЛИТЕТОТ НА УСЛУГИТЕ

ЈАВНА УСТАНОВА ЗА ЗГРИЖУВАЊЕ И ВОСПИТУВАЊЕ НА ДЕЦА СО ВОСПИТНО-СОЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ И НАРУШЕНО ПОВЕДЕНИЕ - СКОПЈЕ

Установата обезбедува структурирана и предвидлива средина во четирите станбени единици, со јасна дневна рутина и воспоставени правила кои придонесуваат за чувство на стабилност и безбедност кај децата. Најголем дел од децата изразуваат чувство на физичка сигурност и ги препознаваат воспитувачите како примарен извор на поддршка, што укажува на воспоставени односи на доверба и функционални механизми за реакција во случај на ризик.

Материјалните услови во домовите се сметаат главно за соодветни, со обезбедени основни услови за живот, личен простор и организирани заеднички активности.

Односите со воспитувачите во најголем дел се позитивни и поддржувачки, а спортските и креативните активности имаат значајна регулативна функција во емоционалната стабилност и дисциплината. Кај дел од децата се забележуваат елементи на емоционална затвореност, воздржаност во споделување лични искуства и присуство на трауматски искуства, што укажува на потреба од континуирана психо-социјална поддршка.

Иако се изработуваат индивидуални планови и се спроведува психо-социјална работа, недостигот на стручен кадар и одредени материјално-технички ресурси ја ограничува можноста за поинтензивен и континуиран индивидуален пристап, особено кај деца со комплексни психо-социјални потреби.

Во сите домови се забележува развојна тензија помеѓу потребата од структура и правилата, од една страна, и адолесцентната потреба за автономија, од друга страна, особено за користење телефон, излегување и џепарлак. Овие реакции се во рамки на развојните карактеристики на возраста, но укажуваат на потреба од внимателно балансирање помеѓу заштитата и постепеното осамостојување.

Меѓуинституционалната соработка и системската поддршка, особено од страна на центрите за социјална работа, се недоволно функционални, што ги отежнува процесот на реинтеграција во семејството и понатамошната ресоцијализација по напуштање на установата.

Насоки за унапредување

- Јакнење на човечките ресурси преку вработување дополнителен кадар (воспитувачи, психолог, дефектолог) и преку редовни обуки, особено за работа со деца со попречености и психички нарушувања, со цел обезбедување редовна и соодветна индивидуална работа со децата.
- Зајакнување на психо-социјалната поддршка, особено за деца со трауматско искуство, тешкотии во емоционалната регулација и ризично однесување.
- Обезбедување дополнителни материјални и технички ресурси (спортска и рекреативна опрема, дигитална опрема, сензорни и смирувачки алатки), со цел унапредување на квалитетот на секојдневните активности.
- Понатамошно развивање на индивидуални планови за работа со редовно следење и ажурирање, во согласност со напредокот и промените во потребите на детето.
- Развивање програми за постепено осамостојување и подготовка за живот по напуштање на установата, особено за постарите адолесценти.
- Јакнење на соработката со семејствата и со центрите за социјална работа, со цел создавање услови за безбедна реинтеграција, кога тоа е во најдобар интерес на детето.
- Развивање посистемски пристап за подготовка за реинтеграција и осамостојување, преку подобра координација со центрите за социјална работа и обезбедување континуирана поддршка по напуштање на установата.

- Одржување на јасни безбедносни протоколи и продолжување на практиките кои придонесуваат за чувство на физичка сигурност кај децата.
- Дополнително поттикнување на учеството на децата во донесување одлуки во рамките на можностите на установата.

ВОСПИТНО-ПОПРАВЕН ДОМ – ТЕТОВО

Воспитно-поправниот дом во Тетово обезбедува стабилни и безбедни услови за престој, со јасно дефинирана структура, редовна рутина и основни услови за живот. Новата зграда овозможува значително подобрени материјални услови, уредни спални соби, функционални заеднички простории и адекватно одржувана хигиена. Децата генерално имаат коректен однос со персоналот, а комуникацијата најчесто е позитивна. Преку разговор и поддршка, вработените настојуваат да одговорат на различните емоционални и социјални потреби на децата.

Сепак, материјалите укажуваат на неколку системски предизвици, пред сè, со човечките ресурси. Евидентен е недостиг од педагог, воспитувачи, инструктори и затворски полицајци, што ја ограничува можноста за индивидуализиран пристап и спроведување континуирани ресоцијализациски активности. Воедно, забележана е и потребата од обуки на персоналот. Особено е истакната потребата од инструктори во секторот за ресоцијализација и дополнителни воспитувачи во сите смени.

Здравствената заштита е организирана преку неделни посети од доктор и стоматолог, секојдневно присуство на здравствен работник и психолошка поддршка преку работилници, но потребно е јакнење на специјализирани услуги за деца кои се на медицинско-психолошки третман. Социјалната заднина на децата, од семејства со социјални тешкотии и недоволна поддршка, дополнително го усложнува процесот на ресоцијализација.

И покрај постоењето образовни и слободни активности, дел од спортските реквизити и делови од надворешниот простор се застарени и потребно е нивно обновување и доуредување, со цел да се обезбедат функционални и стимулирачки услови. Кај девојчињата, односно кај единственото девојче сместено во женскиот дел, се забележува ограничена социјализација поради отсуство на врсници, што бара посебен пристап и програма во рамките на женското одделение.

Насоки за унапредување

- Редовно одржување и доуредување на надворешниот простор, вклучително поправка и замена на застарени спортски реквизити, со цел обезбедување функционални услови за рекреативни и групни активности.
- Јакнење на човечките ресурси преку обуки и вработување педагог во стручниот тим, воспитувачи, инструктори во секторот за ресоцијализација и дополнителни припадници на затворската полиција, со цел подобра распределба на обврските и континуирана поддршка на децата.
- Дополнително опремување на установата со ИТ-опрема (компјутери, печатачи), аудио-видео опрема, како и облека и материјали за секојдневните активности.
- Развивање специјализирани програми за деца кои се на медицинско-психолошки третман и програми за работа со девојчиња, со оглед на специфичните потреби и ограничени можности за врсничка социјализација во женскиот дел.
- Понатамошно развивање на образовните и рекреативните активности, вклучително обезбедување дополнителни учебни материјали, опремен простор за учење и структурирани дневни активности.
- Подобрување на психо-социјалната поддршка, преку редовни психолошки сесии, групни работилници и индивидуална поддршка, особено за деца кои искусуваат осаменост, тешки мисли или ограничени контакти со семејството.
- Зголемување на соработката со семејствата и со центрите за социјална работа, со цел да се зајакнат контактите на децата со родителите и старателите и да се олесни процесот на ресоцијализација.

ЈАВНА УСТАНОВА ДЕТСКИ ДОМ „11 ОКТОМВРИ“

Организациските единици на Домот „11 Октомври“ обезбедуваат уредни и безбедни услови за живеење, но потребно е редовно одржување и техничко подобрување на просторот, варосување и подобрување на греењето. Децата имаат главно позитивен однос со воспитувачите, иако се забележани поединечни случаи на непрофесионално однесување и перцепција на нееднаков третман. Вработените ја одржуваат секојдневната рутина и се вклучени во поддршка на образовните, како и на секојдневните активности на децата.

Присутството на деца со проблематично однесување во некои единици создава тензии и влијае врз чувството на безбедност. Соработката со центрите за социјална работа и обезбедувањето здравствена поддршка не се секогаш навремени и се карактеризираат со административни доцнења, што влијае врз континуитетот на грижата, додека психолошката поддршка е недоволна.

Насоки за унапредување

- Редовно одржување и периодично реновирање на домовите, во обем што е неопходен за одржување на функционални услови за живеење.
- Подобрување на условите за приватност и учење преку обезбедување личен простор и опрема.
- Воспоставување редовна и континуирана психолошка поддршка за децата, со посебен фокус на оние со трауматски искуства и нарушувања во однесувањето.
- Подобрување на спроведувањето и надзорот на постапките за постапување во случаи на непрофесионално однесување или нееднаков третман од страна на персоналот.
- Јакнење на капацитетите за работа со деца со агресивно или ризично однесување, преку специјализирана поддршка и вклучување на надворешни стручни служби.
- Подобрување на комуникацијата и координацијата со центрите за социјална работа за побрзо решавање на административните процедури.
- Подобрување на организирањето и навременоста на здравствените прегледи.
- Преглед и усогласување на висината на џепарлакот на постарите деца заради поттикнување доверба и постепена самостојност.

СПЕЦИЈАЛЕН ЗАВОД ВО ДЕМИР КАПИЈА

Специјалниот завод во Демир Капија и натаму претставува клучна установа за згрижување на лица со попреченост, со комплексна структура што ги опфаќа главната институционална зграда и 12 мали групни домови во Демир Капија и во Неготино. И покрај позитивните промени што ги донесе процесот на деинституционализација, се забележува дека трансформацијата не е целосно заокружена, односно дел од корисниците и натаму живеат во услови кои не обезбедуваат доволно достоинство, приватност и квалитетна поддршка.

Главните предизвици се поврзани со недостиг на стручен и медицински кадар, ограничен пристап до здравствени и психолошки услуги, како и со инфраструктурни и организациски слабости што ја ограничуваат функционалноста на системот. Се забележуваат и недоволна поддршка од локалните заедници и отсуство на програми и услуги кои би овозможиле вистинска социјална инклузија на корисниците. Постоечките услови во главната зграда се далеку под стандардите за достоинствен живот, додека малите групни домови, иако физички подобри, често остануваат изолирани и без континуирани развојни и рекреативни активности. Малите групни домови претставуваат важен чекор во процесот на деинституционализација, но без придружна мрежа на услуги, стручна поддршка и вклученост на заедницата, тие остануваат „мини установи“. Позитивната и топла атмосфера во најголем дел од домовите не може да ги надомести структурната изолација, недостигот од терапевтски пристап и нерамномерната распределба на одговорности кај персоналот.

Насоки за унапредување - главна зграда на Специјалниот завод во Демир Капија

- Имајќи ја предвид забраната за реновирање на зградата, како и нејзината тековна пренамена, потребно е итно да се пристапи кон преселување на лицата сместени во главната зграда на установата во мали групни домови или во реновираната зграда на т.н. Депанданс.
- Зголемување на бројот на медицински сестри, вработување физиотерапевти и воведување редовни специјалистички прегледи, со цел одржување на основното здравје на корисниците.
- Континуирани обуки на персоналот, вклучително и на медицинските сестри, за унапредување на знаењата, пристапот во секојдневната грижа и справување со ризични ситуации.
- Обезбедување континуирана стручна поддршка и супервизија за персоналот кој се грижи за лица со тешки и комбинирани состојби.
- Решавање на статусот на лицата без матичен број и државјанство, за да им се овозможат пристап до здравствена заштита и други права.
- Воспоставување протокол за постапување при агресивно однесување и ризични ситуации, со цел поголема безбедност на корисниците и на персоналот.
- Обезбедување редовна и почеста посета од детски психијатар, со цел континуирано следење и навремена интервенција.
- Изработка и спроведување индивидуални планови за рехабилитација и поддршка, приспособени на потребите и способностите на секој корисник и нивно редовно следење и ажурирање

Насоки за унапредување - мали групни домови во Демир Капија и во Неготино

- Подобрување на пристапноста во домовите кои се на катови или со нефункционални лифтови, особено за лица со намалена подвижност, како и на домовите кои имаат непристапни влезови.
- Редовно одржување и периодично реновирање на домовите, во обем што е неопходен за одржување на функционални услови за живеење, вклучително санација на влага и варосување.
- Подобрување на просторната организација во домовите за да се избегне пренатрупаност и користење на дневни простории за спиење.
- Зголемување на бројот на негуватели според бројот и потребите на лицата сместени во организациските единици.
- Усогласување на бројот на персонал со бројот и степенот на потреби на корисниците, со обезбедување дополнителен кадар за лица со потешка или комбинирана попреченост.
- Зголемување на бројот на стручни лица, особено специјални едукатори, со цел обезбедување редовна индивидуална работа со корисниците.
- Обезбедување редовен пристап до медицинска, психолошка и физиотерапевтска поддршка, а не само по потреба.
- Развивање и воспоставување услуги во заедницата (дневни центри, рекреативни и социјални програми), кои ќе овозможат поголема инклузија и учество на корисниците во општествениот живот.
- Развивање структуриран дневен распоред со образовни, рекреативни и социјални активности кои ќе овозможат динамика и вклученост на сите корисници

Национална правна и стратешка рамка

- Консолидиран текст на Законот за заштита на децата.
- Закон за извршување на санкциите, „Службен весник на РСМ“ бр. 99 од 21.5.2019 година.
- Закон за социјална заштита, „Службен весник на РСМ“ бр. 104 од 23.5.2019 година.
- Закон за правда на децата, „Службен весник на РСМ“ бр. 66 од 20.3.2024 година.
- Национална стратегија за превенција и правда за деца во Република Северна Македонија (2022 – 2027) и Акциски план (2022 – 2023).
- Национален акциски план за правата на децата во Република Северна Македонија 2025 – 2029.
- Националната стратегија за деинституционализација „Тимјаник“ 2018 – 2027.
- Национална стратегија за правата на лицата со попреченост 2023 – 2030.
- Национална стратегија (2020 – 2025) и Акциски план (2020 – 2022) за превенција и заштита на децата од насилство.

Национални извештаи и анализи

- Бојаџи, В. (2020). Алтернативен извештај на невладините организации за состојбата со правата на детето во Македонија. Прва детска амбасада во светот „Меѓаши“.
- Државен завод за статистика. (2025). Пријавени, обвинети и осудени полнолетни сторители на кривични дела и деца во судир со законот, 2024 година. Отвори го соопштението
- Народен правобранител. (2023). ПОСЕБЕН ИЗВЕШТАЈ за состојбата со остварувањето на правата на децата згрижени во ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје, со акцент на високо ризичните корисници.
- Народен правобранител. (2024). ИНФОРМАЦИЈА за состојбата со остварувањето на правата на корисниците на Мал групен дом во рамки на Јавната установа за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје.
- Народен правобранител. (2024). ИНФОРМАЦИЈА за состојбата со остварувањето на правата на децата – корисници сместени во организационите единици/оддели на Јавната установа Детски дом „11 Октомври“ – Скопје.
- Хамилтон, К. и Бина, С. (2024). Формативна и сумативна евалуација на реформите во грижата за децата и деинституционализацијата во осум земји во Европа и Централна Азија од 2009-та до 2022-та година: Извештај за земјата – Северна Македонија. УНИЦЕФ ЕЦАРО.
- Хелсиншки комитет за човекови права. (2021). 10 години од ратификување на Конвенција за правата на лицата со попреченост. <<https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2021/12/10-godini-ratifikacija-na-kplp.pdf>>
- Чекаловиќ, М. (2023). СЕМЕЈНОТО НАСИЛСТВО КАКО ИНДИКАТОР ЗА РАЗВОЈ НА ДЕТСКОТО ПРЕСТАПНИШТВО. Национална мрежа против насилство врз жени и семејно насилство – Глас против насилство. <<https://glasprotivnasilstvo.org.mk/wp-content/uploads/Semejnoto-nasilstvo-kako-indikator-za-detsko-prestapnishtvo-1.pdf>>

АНЕКСИ

АНЕКС БР.1 ВОДИЧ ЗА ЦЕЛНА ГРУПА СО ДЕЦА

ВОДИЧ ЗА ЦЕЛНА ГРУПА СО ДЕЦА

ПОДГОТОВКА

Цел на целната група е да се соберат мислења и искуства од децата за нивното секојдневие, условите и поддршката што ја добиваат во институцијата/малиот групен дом.

Формирање на целна група: групата се формира со групирање на деца со слична возраст и/или пол, со цел да се обезбеди комфор и чувство на безбедност. Доколку има потреба, ќе се формираат повеќе помали целни групи, во зависност од потребите и можностите за обезбедување посоодветен простор за слободно споделување.

Времетраење: 40-50 минути.

Простор: Спокоен, комфорен, без присуство на воспитувачи/стражари (освен ако е потребно заради безбедност).

Материјали: Хартија, маркери, стикери, картички со симболи.

- Насмеано лице = „Се чувствувам сигурно“
- Неутрално лице = „Не сум сигурен/а“
- Тажно лице = „Се чувствувам загрозено“

ЕТИЧКИ НАСОКИ

- Добивање писмена согласност од старателот/институцијата и усна согласност од детето.
- Објаснување на целта, што ќе се случува, правото да одбијат да учествуваат во целната група и правото да не одговорат на кое било од поставените прашања.
- Јасно информирање дека сè што е кажано во рамки на целната група останува доверливо и анонимно, освен ако се открие нешто што укажува на опасност или повреда (должност за пријавување).
- Информирање за можноста да се прекине или напушти разговорот во секое време.

СТРУКТУРА НА СЕСИЈАТА

Запознавање и создавање доверба (5-10 минути)

- Кратко претставување (име, улога, зошто сме тука).
- Активност за размена (на пр., „Кажете нешто што ти се допаѓа да го правиш во слободното време“).
- Поставување правила (секој има право на збор, зборуваме еден по еден, се слушаме еден со друг, никого не се исмеваме, сè што се зборува останува тука (освен ако некој е во опасност)).
- Прикажување на визуелните алатки и картичките, објаснување што значат и како ќе можат да ги користат за да одговорат или да покажат како се чувствуваат

Главни прашања (25-30 минути)

Отворени и едноставни прашања, без наметнување одговор.

Завршување (5-10 минути)

- Побарајте од секој да каже една работа што ја научил или му била важна од разговорот (истото може да го направи со картичка што ќе одговара на тоа како се чувствува по разговорот).
- Завршете со позитивна или лесна активност/прашање, за да не завршите со тешка тема. (на пр., Која е најсмешната работа што ти се има случено?, Што најмногу ти се допаѓа да јадеш?, Ако можеш да имаш некакво животно како милениче, кое би било?)
- Благодарност за учеството.

Бележење и обработка на податоците

- Се забележуваат зборови, емоции, гестови, избор на картички/симболи.
- Нема снимање (особено не без писмена согласност).
- Податоците се чуваат без имиња и идентификациски информации, се користат кодови.

АНЕКС БР.2 ПРАШАЛНИЦИ ЗА ЦЕЛНИ ГРУПИ СО ДЕЦА

ПРАШАЛНИК ЗА ЦЕЛНА ГРУПА (ВПД)

ДАТУМ _____

МЕСТО _____

БРОЈ НА УЧЕСНИЦИ/ЧКИ _____

КАРАКТЕРИСТИКИ НА ГРУПАТА _____

Вовед

- Претставување кои сме и објаснување зошто сме тука и која е целта на разговорот.
- Договорарење на правилата (секој може слободно да зборува, ги почитуваме мислењата на другите, нема погрешни одговори, она што ќе го споделите останува доверливо, освен ако некој е во опасност).
- Објаснување на употребата на картичките.
- Охрабрување за искреност и право да не одговорат.
- -агревање: Кажете една работа што најмногу сакате да ја правите во слободно време.

Секојдневие

- Опишете еден ваш типичен ден тука, од станување од спиење до легнување.
- (Што правите прво наутро? Кога имате училиште или активности? Што правите навечер пред да легнете?)
- Што ви се допаѓа најмногу во денот тука?

(Која е најубавата работа во текот на денот? Како/со кого ви е најубаво да поминувате време?)

- Што ви е најтешко или најдосадно?

(Кога ви е најтешко во денот? Што најмалку сакате да правите?)

Односи и поддршка

- Какви се односите меѓу вас тука?

(Дали се дружите? Имате ли добри пријатели тука? Што правите заедно?)

- Какви се односите со воспитувачите, наставниците и другите вработени?

(Кој од вработените ви помага најмногу? Дали се однесуваат добро/фер со вас?)

- Кога имате проблем, на кого можете да се обратите за помош?

(На пример, ако некој ве навредува или ако ви треба нешто, кому му кажувате?)

- Дали мислите дека ве слушаат и ги земаат предвид вашите мислења?

(Можете ли да дадете пример кога некој од вработените ви помогнал откако сте кажале нешто?)

Образование и активности

- Какви училишни или образовни активности имате тука?

(Каде учите? Колку често имате часови? Кој ви помага со учење?)

Какви спортови, игри или други активности правите? Што би сакале да има повеќе?

(Дали играте надвор? Имате ли доволно време за спорт, уметност?)

- -Какви се правилата тука? Дали ви се јасни?

(Кој ви ги објасни правилата? Што се случува ако некое правило не се почитува?)

- Како се чувствувате за начинот на кој се применуваат правилата?

(Дали сите ги следат истите правила? Дали правилата се фер?)

- Дали имате можност да се гледате или слушате со вашето семејство или со пријатели надвор одовде?

(Колку често? Како тоа ви влијае?)

Безбедност

- Како се чувствувате во однос на безбедноста овде? (можете да користите картичка)

(Дали се чувствувате безбедно во текот на денот? А навечер?)

- Дали некогаш сте виделе или доживеале нешто што ве направило да се чувствувате загрозено?

(Можете да кажете само ако сакате. Може да користите и картичка наместо да зборувате.)

- Кога некој има проблем со безбедноста, дали знаете што треба да направите и кому да кажете?

(Кој е првиот човек на кого би му кажале? Што мислите дека треба да направи тој/таа?)

Иднина

- Ако можете да смените една работа тука (во институцијата во која живеете), што би било тоа?

(Може да е нешто мало, како некоја храна или активност или, пак, нешто големо.)

- Што би сакале да им кажете на луѓето кои одлучуваат за ова место?

(Што сметате дека е најважно тие да знаат за вашето секојдневие овде?)

Завршување

- -Кажете или покажете со картичка како се чувствувате по разговорот.

- -Завршуваме со позитивно прашање или активност.

- Ви благодариме за учеството.

ПРАШАЛНИК ЗА ЦЕЛНА ГРУПА (МГД)

ДАТУМ _____

МЕСТО _____

БРОЈ НА УЧЕСНИЦИ/ЧКИ _____

КАРАКТЕРИСТИКИ НА ГРУПАТА _____

Вовед

- Претставување кои сме и објаснување зошто сме тука и која е целта на разговорот.
- Договарање на правилата (секој може слободно да зборува, ги почитуваме мислењата на другите, нема погрешни одговори, она што ќе го споделите останува доверливо, освен ако некој е во опасност).
- Објаснување на употребата на картичките.
- Охрабрување за искреност и право да не одговорат.
- Загревање: Кажете една работа што најмногу сакате да ја правите во слободно време

Секојдневие

- Опишете еден ваш типичен ден тука, од станување од спиење до легнување.

(Што правите прво наутро? Кога имате училиште или активности? Што правите навечер пред да легнете?)

- Што ви се допаѓа најмногу во денот тука?

(Која е најубавата работа во текот на денот? Како/со кого ви е најубаво да поминувате време?)

- Што ви е најтешко или најдосадно?

(Кога ви е најтешко во денот? Што најмалку сакате да правите?)

Односи и поддршка

- Какви се односите меѓу вас во домот?

(Дали се дружите? Што правите заедно? Како ги решавате несогласувањата?)

- Какви се односите со воспитувачите и со другите вработени?

(Кој ви помага најмногу? Дали се однесуваат добро/фер со вас?)

- Кога имате проблем, на кого можете да се обратите за помош?

(На пример, ако некој ве навредува или ако ви треба нешто, кому му кажувате?)

- Дали мислите дека ве слушаат и ги земаат предвид вашите мислења?

(Можете ли да дадете пример кога сте предложиле нешто и тоа било прифатено?)

Образование и активности

- Како ви помагаат со училишните задачи и учењето?

(Кој ви помага со учењето? Имате ли мирно место за учење?)

- Какви активности имате надвор од училиштето?

(Имате ли спортови, уметнички активности, излети? Што би сакале да има повеќе?)

- Дали имате можност да се гледате или слушате со вашето семејство или со пријатели надвор од домот?

(Колку често? Како тоа ви влијае?)

Безбедност

- Како се чувствувате во однос на безбедноста овде? (можете да користите картичка)

(Дали се чувствувате безбедно во текот на денот? А навечер?)

- Дали некогаш сте виделе или доживеале нешто што ве направило да се чувствувате загрозено?

(Можете да кажете само ако сакате. Може да користите и картичка наместо да зборувате.)

- Кога некој има проблем со безбедноста, дали знаете што треба да направите и кому да кажете?

(Кој е првиот човек на кого би му кажале? Што мислите дека треба да направи тој/таа?)

Иднина

- Ако можете да смените една работа во домот (институцијата во која живеете), што би било тоа?

(Може да е нешто мало, како некоја храна или активност или, пак, нешто големо.)

- Што би сакале да им кажете на луѓето кои одлучуваат за домот?

(Што сметате дека е најважно тие да знаат за вашето секојдневие овде?)

Завршување

- Кажете или покажете со картичка како се чувствувате по разговорот.
- Завршуваме со позитивно прашање или активност.
- Ви благодариме за учеството.

АНЕКС БР. 3. ПРАШАЛНИК ЗА ВРАБОТЕНИ ВО ИНСТИТУЦИИ

ПРАШАЛНИК ЗА ВРАБОТЕНИ ВО ИНСТИТУЦИИ

ДАТУМ _____

ИНСТИТУЦИЈА _____

ИМЕ И ПРЕЗИМЕ НА ИНТЕРВЈУИРАНО ЛИЦЕ _____

ПОЗИЦИЈА НА КОЈА РАБОТИ ЛИЦЕТО _____

Вовед

- Претставување и објаснување на целта на интервјуто.
- Потврда за доверливост и анонимност.

1. Која е вашата функција и колку време работите во оваа институција?

(Колку години работно искуство имате во работа со деца (деца од одредена ранлива категорија)? Дали сте работеле и во други слични установи?)

2. Кои се вашите главни задачи и одговорности?

(Каков е вашиот типичен работен ден?)

3. Како би ги опишале децата со кои работите?

(Возраст, пол, вид на потреби или тешкотии, социјална заднина)

4. Кои се најчестите потреби или предизвици со кои овие деца се соочуваат?

(Психо-социјални, здравствени, образовни, поврзани со семејството, безбедносни)

5. Дали има разлики во потребите помеѓу различни групи деца/корисници? Кои се разликите?

(На пр., според возраст, пол, тип на попреченост, однесување)

6. Какви услуги и програми им се достапни во институцијата?

(Образование, здравствена заштита, психолошка поддршка, рекреативни активности)

7. Дали сметате дека овие услуги се доволни и соодветни?

(Доколку не, што недостасува?)

8. Како се поддржуваат контактите со семејството или со пријателите?

(Колку често има посети или комуникација?)

9. Дали бројот и составот на персоналот е доволен за да се одговори на потребите на децата кои живеат овде?

(Кои профили на стручни лица недостасуваат?)

10. Дали сметате дека добивате доволно обука за работа со децата?

(Кои теми би сакале да бидат опфатени во идни обуки?)

11. Дали имате пристап до доволно материјали, опрема и ресурси за работа?

(Доколку не, што сметате дека недостасува?)

12. Како се обезбедува безбедноста на децата во институцијата?

(Примери на мерки или процедури)

13. Дали има ситуации на насилство или ризик и како се постапува во тие случаи?

(Постои ли систем за пријавување и дали сметате дека е ефективен?)

14. Кои се најголемите предизвици со кои се соочувате во вашата работа?

15. Што би промениле во институцијата за да се подобри грижата и поддршката за децата?

16. Дали има нешто што би сакале да додадете што не беше споменато?

АНЕКС БР. 4 ОПСЕРВАЦИСКА ЛИСТА ЗА ОЦЕНУВАЊЕ НА УСЛОВИ И ПОТРЕБИ ВО ИНСТИТУЦИИ

ОПСЕРВАЦИСКА ЛИСТА ЗА ОЦЕНУВАЊЕ НА УСЛОВИ И ПОТРЕБИ ВО ИНСТИТУЦИИ

ДАТУМ _____

ИНСТИТУЦИЈА _____

За оценување се користи скала од 1 до 3 (1 = незадоволително, 2 = прифатливо, 3 = одлично) за секој елемент, дополнето со кратки забелешки.

ОБЛАСТ	СТАВКА	ОЦЕНА 1, 2, 3	ЗАБЕЛЕШКИ
Состојба на објектот	Одржување		Одржуван и чист Делумно одржуван Видливи оштетувања Лоша состојба
	Вентилација (свеж воздух)		
	Светлина/осветлување		Природно Вештачко
	Температура		Загревање Ладење
Хигиена	Кујна		
	Бањи/тоалети		
	Спални соби		
	Заеднички простории		
Просторност	Кујна/трпезарија		
	Спални соби		
	Заеднички простории		
Мебел и опрема	Опрема за кујна		
	Мебел во спални соби (број на кревети)		
	Мебел и опрема во заеднички простории		

	Опрема за учење (биро, столче, компјутер)		
	Опрема за активности (играчки, спорт итн.)		
Пристапност	Влезови/излези		
	Тоалети		
	Пристап до клучни простории		
Безбедност	Пожарна безбедност		
	Надзор/обезбедување		
	Општа физичка безбедност (остри рабови, електрични инсталации, токсични материјали, оштетени подови)		
Секојдневна грижа	Храна (квалитет, редовни и разновидни оброци)		
	Облека и обувки (доволно, во добра состојба)		
	Приватност (личен простор, завеси, брави итн.)		
Образование и активности	Пристап до образование		
	Услови за учење		
	Материјали за учење		
	Надворешен двор/ простор за играње и спорт		
	Креативни активности		
Здравствена и психо-социјална поддршка	Медицинска просторија		
	Пристап до лекар		
	Пристап до психолог		
	Специјализирани терапии (особено за деца со попреченост)		Физикална Логопедска Окупациона терапија
	Односи меѓу децата		Соработка

Односи и атмосфера			Конфликт Групна динамика
	Однос вработени-деца		Почит Поддршка Комуникација Тензија Страв
	Општа атмосфера		Топла Неутрална Тензија Страв
Идентификувани потреби	ВИД НА ПОТРЕБИ	ОДГОВОР СО ДА/НЕ	ЗАБЕЛЕШКИ
	Потреби во инфраструктурата		
	Потреби во персонал		
	Потреби во материјали и опрема		
	Потреби во програми и услуги		

АНЕКС БР. 5 ПРАШАЛНИК ЗА РЕЛЕВАНТНИ ЧИНТЕЛИ

ПРАШАЛНИК ЗА РЕЛЕВАНТНИ ЧИНТЕЛИ

ДАТУМ _____

ОРГАНИЗАЦИЈА/ИНСТИТУЦИЈА _____

ИМЕ И ПРЕЗИМЕ НА ИНТЕРВЈУИРАНО ЛИЦЕ _____

ПОЗИЦИЈА НА КОЈА РАБОТИ ЛИЦЕТО _____

Вовед

- Кратко претставување.
- Објаснување на целта на интервјуто (да се соберат мислења за состојбите, предизвиците и можните подобрувања во грижата за децата во ризик и со попреченост во институциите).
- Потврда за доверливост и анонимност (податоците ќе се користат само во резимирана форма, без идентификација на поединци или организации).
- Добивање усна согласност за учество и водење белешки или снимање, доколку е договорено.
- Интервјуто ќе трае околу 30-40 минути.

1. Можете ли накратко да ја опишете улогата на вашата организација/институција во однос на децата во ризик и/или лицата со попреченост? (Кој аспект го покрива Вашата работа – мониторинг, застапување, координација, поддршка?)
2. Каков е вашиот контакт или соработката со институциите во кои се сместени овие лица (мали групни домови, воспитно-поправен дом, специјализирани установи)? (Дали ги посетувате, ја следите нивната работа, доставувате препораки? Колку често и на кој начин?)
3. Како би ја оцениле моменталната состојба на децата (во ризик, со попреченост) кои се сместени во институциите? (Што сметате дека функционира добро, а што претставува најголем предизвик или системски проблем?)
4. Колку се ефективни постојните услуги и механизми за заштита на овие групи? (Дали се достапни, приспособени, доволни и меѓусебно координирани?)
5. Како би ги опишале соработката и координацијата меѓу релевантните институции и служби (социјални, здравствени, образовни)? (Постои ли јасна поделба на улоги, или има преклопувања и празнини?)
6. Од вашите сознанија или искуство, како би ги опишале условите во кои живеат децата и лицата со попреченост во институциите? (материјални услови, хигиена, пристапност, безбедност)
7. Како би ги оцениле капацитетите на персоналот што работи со децата и лицата со попреченост? (Дали има доволно кадар? Дали персоналот има обуки, поддршка, стручни профили кои се потребни?)
8. Како според вас се обезбедува заштитата на правата на децата во ризик и со попреченост во институциите? (Дали постојат функционални механизми за пријавување и надзор? Како се постапува по такви пријави?)

9. Дали децата и корисниците имаат можност да го изразат своето мислење и да учествуваат во одлуките што ги засегаат? (Има ли механизми или практики кои го овозможуваат тоа?)
10. Од вашето професионално искуство, кои се најголемите и најитни потреби на институциите и на децата сместени во нив? (Кои промени или подобрувања се најпотребни – политики, практика, координација?)
11. Дали имате конкретни препораки или примери на добри практики што би ги издвоиле?
12. Дали би сакале да додадете нешто од своето искуство или мислење што не беше опфатено со претходните прашања?

